

Ketabton.com

انديال خوشال

ليکوال

محمد اسمعيل يون

۱۳۸۷ل کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د کتاب خانگرنې

انديال خوشال	نوم:
محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپرنډوی:
۱۳۸۰ل	ليککال:
۱۳۸۷ل	چاپکال:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپشمېر:
	د ليکوال
(۲۱)	پرله پسې نومره:
	د خپرنډوی
(۲۱)	پرله پسې نومره:
ضيا الرحمن ضيا	کمپوزر:

نیولیک

مخ

سرلیک

سریزه.....الف

لومړی خپرکی

د خوشال بابا پېژندگلوي.....۱

دویم خپرکی

د خوشال بابا اثار.....۳۷

الف- منظوم اثار.....۳۹

ب- منثور اثار.....۴۷

درېیم خپرکی

د خوشال د اند ځینې خواوې.....۵۱

۱- صوفي خوشال.....۵۱

۲- شاعر خوشال.....۵۸

۳- فلسفي خوشال.....۶۴

۴- کره کتونکی خوشال.....۶۸

۵- ټولنپوه خوشال.....۸۹

۶- رنځپوه (طیب) خوشال.....۹۵

۷- سیاستپوه خوشال.....۱۰۳

۸- لیکگر (خطاط) خوشال.....۱۱۱

څلورم خپرکی

پر خوشال بابا ځانگړي لیکل شوي کتابونه.....۱۱۵

پایله.....۱۲۹

اخځلیک.....۱۳۰

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه.....۱۳۱

سریزه

له ۱۳۷۱ څخه تر ۱۳۸۰ ل کال پورې په کابل پوهنتون، پښتو خانگه کې پر تدریسي چارو بوخت وم، په څو سمسترونو کې د خوشال پیژندنې مضمون د تدریس چارې ماته راسپارل شوې وې، خو د یادو کلونو په ترڅ کې دا مضمون چې په دوو سمسترونو کې تدریسېده، په متواتر ډول ماته نه و راسپارل شوی، نو ځکه خو د یو منظم تدریسي کتاب د لیکلو چارې برابرې نه شوې. ما د تدریس پر مهال اکثره د خوشال بابا په اړه له متفرقه اثارو، د بابا له خپلو اثارو او د نورو استادانو له هغو لکچرنوټونو څخه گټه اخیسته، چې تر دې دمخه لیکل شوي وو او دا مهال زموږ په واک کې وو. یاد کلونه هغه مهال و، چې د بېلابېلو جگړو او نورو ډول ډول بندیزونو له امله پوهنتون لکه چې پخوا و او یا اوس دی، هسې او داسې نه و، نږدې څلورنیم کلونه پوهنتون په مهاجرت او نږدې نور پنځه کلونه یې په بندیزونو کې تېر کړل. خو هغه وخت، کله چې هم د تدریس زمینه برابره شوې، له ماسره د خپل هر تدریسي مضمون لپاره د یوه تدریسي اثر د رامنځته کېدو هیله پیاوړې شوې

ده، د خوشال پېژندنې مضمون د تدریس پر مهال ماته دا
خرگنده شوه چې محصلین د خوشال د ژوندانه او مبارزو
ترڅنگ د هغه فکري نړۍ لید ته هم زیات لېوال دي. د
۱۳۷۹ل کال په لومړیو کې ما د خپلې علمي ترفیع (پوهنملۍ
علمي رتبې) لپاره د (خوشال اندو ژوند ته یوه لنډه کتنه)
تر عنوان لاندې موضوع ثبت کړه. د پوهنتوني ترفیعاتو له
قانون سره سم د یو کال په موده کې باید د ترفیع اثر بشپړ
شي. د هغه وخت د حالاتو، ستونزو، بوختیاوو او
تنګسیاوو په پام کې نیولو سره مې کله کله د ترفیع پر دې
ټاکلې موضوع هم کار کاوه، نو کله چې د ترفیع ټاکلې وخت
راورسېد، دا اثر هم د ترفیعاتو له غوښتنو سره سم بشپړ
شو. د علمي ترفیع په توګه د دې اثر د ټاکنې پر مهال، زما
هدف دا و چې دا اثر تر ترفیع وروسته د یوه تدریسي او یا
هم د یوه مرستندوی تدریسي اثر په توګه محصلینو ته
وړاندې کړم، د تدریس په بهیر کې د دې اثر اډانه او
منځپانګه ورو ورو پسې بډایه او بیا به یې وروسته د یوه
مناسب تدریسي کتاب په توګه چاپ کړم، خو د تېرو کلونو
په بهیر کې ماته د ګڼو نورو عواملو او بوختیاوو له امله

ددې زمينه برابره نه شوه، چې يا پر دې اثر نور کار وکړم او نه هم د تدريس په بهير کې ماته د خوشال پېژندنې مضمون را په برخه شي، چې په عملي ډگر کې ددې اثر نيمگړتيا پوره او کره کړم او د بشپړتيا لپاره يې کار وکړم، نو په دې خاطر نږدې اته کلونه دا اثر همداسې پاتې شو. اوس ځينې هغه ناچاپ کتابونه چې ما په دې اثر کې معرفي کړي و، چاپ شوي هم دي، لکه د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار (خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک) او د مېرمن خديجه فيروزالدين (د خوشال ژوند او مبارزه)، سربېره پر دې سرمحقق زلمی هېوادمل د ((ننگيالی د زمانې)) په نامه يو اثر چې د خوشال پېژندنې په برخه کې يو ډېر پراخ، هراړخيز او شارح اثر گڼل کېږي او تر دې دمخه د بابا په اړه نورو اثارو ته يې هم په کې اشاره کړې، ليکلی او چاپ کړی دی. له دې اثر څخه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي د ۱۳۸۲ او ۸۷ کلونو د ماسترۍ پروگرام د محصلينو لپاره د خوشال پېژندنې مضمون د يوه تدريسي کتاب په توگه هم گټه پورته کېده. دغه راز په تېرو څو کلونو کې د بابا د فکر او ژوند په اړه نورې په لسگونو ليکنې هم

شوي او د بابا د ژوند د څلورسومې کليزې په وياړ په جرمني کې د افغانستان د کلتوري ودې ټولني له خوا يو نړيوال سيمينار هم جوړ شوی و او د بابا په اړه ځينې نور اثار هم چاپ شوي دي.

په دې شپو ورځو کې زه غواړم خپلې تېرې ليکنې او کړې کار يو ځل بيا له نظره تېر او ځينې ليکنې چاپ کړم، نو (د خوشال اند و ژوند ته يوه کتنه) اثر مې هم په دې لړ کې، د علمي ترفيع د يوې ټايپي نسخې له مخې کمپوز ته برابر کړ. دا اثر مې په نوې بڼه کمپوز کړ، په متن کې مې ګوتې ونه وهلې او د هغه وخت د شرايطو د يوه محصول اثر په توګه مې هماغسې پرېښود، چاپ مې ورته ځکه مناسب وګاڼه چې د خوشال بابا په باب چې هر څومره اثر وليکل شي بيا به هم کم وي، د خوشال بابا په جامع فکر کې داسې څه شته چې هر څوک ترې خپل خپل تعبير واخلي او يا هم بابا هر چاته د هغه د ذوق مطابق يو فکر ډالۍ کړي. د چاپ بله اړتيا مې دا وګڼله چې لا اوس هم د ژبو او ادبياتو پوهنځيو د پښتو څانګې ليسانس دورې ته د خوشال پېژندنې د يوه بشپړ تدریسي کتاب اړتيا ده، نو که دا اثر لږ تر لږه د يوه

مرستندوی درسی اثر په توگه کار وکړي، زما یو هدف به ترلاسه شوی وي.

د تدریس په بهیر کې کېدی شي دا اثر بشپړ او د محصلینو اړتیا له دې اړخه تر یوه حده پوره کړي. نور نو خوشال داسې یو څوک نه دی چې څوک دې هغه په یو کتابگوټي، کتاب او یا هم څو کتابو، تشریح کړي او د هغه د فکر هر ژور لید ته دې ځان ورسوي، هر چا تر خپلې وسې د بابا اندوژوند ته یوه کتنه کړې، د لړۍ به روانه وي او دا هم د همغو کتنو په لړۍ کې یوه کتنه ده.

((د خوشال بابا اندوژوند ته یوه کتنه)) څخه مې (اندیال خوشال) ته ځکه د اثر نوم وړ بدل کړ چې د اندیال، (مفکر) خوشال د فکر څېړنې ته لا ډېره اړتیا ده.

سره له دې چې د بابا د شخصي، ټولنیز او سیاسي ژوندانه د هر ډگر څېړنه موږ ته د ژوند او روزگار ډېرې تجربې را په برخه کوي او دا برخه نورې نورې څېړنې ته هم اړتیا لري، په تېره بیا دا چې دا تجربې تراوسه پورې راغځېږي او تکرارېږي او موږ باید له هغو څخه پند واخلو، خود بابا فکر داسې دی، چې دومره، بکر، تازه او نایاب دی

چې د زمانې پورې او گردونه يې ځلا او بنکلا، موثريت او
جذابيت کمولای نه شي، موږ د بابا له فکر څخه نه يوازې د
افغان ملت د يو معمار او بنسټگر عنصر په توگه کار
اخيستلای شو، بلکې د بابا فکر د بشري نړۍ د سوکالی-
لپاره داسې يو ځلند مشعل دی چې د نړۍ د هر وگړي ذهن او
فکر روښانولای شي. د بابا په تفکر کې داسې ستر
مضمونونه، رازونه او گنجونه پټ دي چې هغه جغرافيايي
او موسمي بريدونه نه پېژني او ((انسان)) د ((انسان)) په
توگه ورڅخه گټه اخيستلای شي، نو ځکه خوزه د يوه
ورانديز په توگه ټينگار کوم چې زموږ د انديال (مفکر) بابا
د فکر خزانه بايد لا وپلټل شي او لا وشنل شي.

د همداسې ارمان د پوره کېدو په هيله

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارگ- د جمهوري رياست ودانۍ، کابل- افغانستان

۱۳۸۷ ل کال

لومړی خپرکی

د خوشال بابا پېژندگلوي

الف- ژوند: خوشال خان پر (۱۰۲۲) هـ ق کال چې له (۱۲۱۳ میلادي کال) سره سمون خوري، د اکوړي په سرای کې زېږېدلی دی. خپله خوشال خان هم همدا نېټه په خپل یو بیت کې ثبت او د هغې یادون یې کړې دی:

د هجرت زر دوه ویشتم سن و

چې زه راغلم په جهان

خوشال خان د شهباز خان زوی، د یحیی خان لمسی او د ملک اکوړي کړوسی و. خوشال په خپله یوه قصیده کې خپل غور نیکه (ملک اکوړي) پورې خپله پېژندنه داسې کړې ده:

زه خوشال د شهباز خان یم	چې تورزن یم کان په کان
شهباز خان د یحیی خان	چې بل نه و هسې ځوان
یحیی خان د اکوړي و	چې په توره شو (سلطان)
د اکبر پادشاه په دور	شو د خپل ولس تور خان
د هجرت زر دوه ویشتم سن و	چې زه راغلم په جهان
د هغه دور بادشاه و	قدردان شاه جهان
د پلار ځای و ماراکر	په ولس شوم حکمران (۱)

(۱)- د خوشال خټک کلیات لومړی ټوک، د افغانستان اکاډمۍ ۱۳۵۸ ل کال لیندۍ، د محمد صدیق روهي له خوا د خوشال خان خټک پېژندگلوي، نهه ویشتم مخ.

خو نسبنامه چې د خوشال بل منشور اثر دی او لومړی ځل افضل خان په تاریخ مرصع کې ځی کړی او بیا په مستقل ډول هم چاپ شوی دی، خوشال خپله پېژندگلوي په ترتیب سره په (شلم) پښت څرښون بابا، ته رسولې ده.

خوشال په نسبنامه کې وايي:

((خوشال خان د شهباز خان، شهباز خان د یحیی خان، یحیی خان د ملک اکوړي، ملک اکوړ د درویش چې مشهور په چنچو دی، چنچو د تمن، تمن د حسن، حسن د شیخ علي، شیخ علي د عطا، عطا د بټي، بټي د انو، انو د برگويټ، برگويټ د تري، تري د تورمان، تورمان د لقمان چې مشهور په خټک دی، لقمان د ککي، ککي د کرلان، کرلان زوی د هوني دی او هوني داخل په اولاد د سړبن دی چې اولاد د شرکبون دی.))^(۱)

دا د خوشال د زېږېدو او اصل و نسب په باب په خپله د خوشال څرگندونې وې اوس راځو د خوشال ژوند پېښو ته:

ب- ژوند پېښې: خوشال بابا څو اړخيز شخصیت و؛ هم شاعر و، هم لیکوال، هم تورزن و، هم توریال و، هم سیاستپوه و، هم سیاستوال، هم ټولنپوه و، هم رنځپوه، هم عالم و، هم مارشال، هم ښکاري و، هم فلسفي، هم ټبرپوه و، هم ملتپال، خو لنډه دا چې هر څه و او ډېر زیات انساني ارزښتونه، صفتونه

^(۱) نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، د حبیب الله رفیع سريزه، سمون او سپړنه ۱۳۷۸ کال، ۳-۲۳ مخونه.

او هنرونه په کې راټول شوي وو. خوشال خان د ژوند د هر ډگر د مبارزه په توګه په ژوند کې له زیاتو ستونزو، پېښو او کړاوونو سره مخامخ شوی و. دا پېښې اکثره ده په خپله هم په خپلو لیکنو کې ځای کړي او نورو لیکوالو او خوشالپوهانو هم د هغو یادونې کړې او هغه یې ثبت کړي دي.

مور به دلته د همدغو ثبت شویو پېښو لنډیز را واخلو. استاد محمد اصف صمیم په لومړي ګام کې په خپله د خوشال او په دویم ګام کې د ځینو نورو لیکوالو اثار په ډېر دقت څېړلي او د خوشال ژوند پېښې یې ګام پر ګام تعقیب کړي دي. دا پېښې چې د تاریخي تسلسل له مخې څېړل شوي، دلته یې په ترتیب سره وړاندې کوو:

* ۱۰۲۸ ق (۱۲۱۸ع):

خوشال شپږ کلن و چې په لنډي سیند کې لاهو (ډوب) شو.

* (۱۰۳۰ ق، ۱۲۲۰ع):

اته کلن و چې له څپر نه پرې کانی راپرېوته او سخت ژوبل شو.

* ۱۰۳۵ ق (۱۲۲۵ع):

په هغه برید کې له خپل پلار (شهباز) سره ملګری و، چې د باکو خان یوسفزي په مشرۍ پر خټکو وشو.

* ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ع):

لومړی واده يې له توتيا (د اشرف خان له مور) سره وشو، د واده پر ورځ د سختې تېبې له امله خسر کره هم د تگ نه و، ناوې يې نيا (قذيفې ادې) راوسته، د خان دا تبه د ولس ورځې اوږده شوه.

* ۱۰۴۰ ق (۱۲۳۰ ع جون- جولای):

د واده پر ورځ يې د تېبې له امله مور ته چا وويل چې پرستن پرې ټينگه کړي چې خولې شي، پرستن يې پرې ټينگه کړه، بنځې پرې کېناستې، ساه يې تنگه شوه، هلاکت ته نږدې شو، بې حاله بې ساه پروت و، ژړا انگولا شوه خو ساه په کې وغورېده.

* ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ ع):

په شل کلنۍ کې يې په شاعرۍ لاس پورې کړ لومړی شعر يې دا گڼل کېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا
چې د عشق سيلاب پرې راشي واړه نور کا

* ۱۰۴۲ ق (۱۲۳۲ ع):

پر عیسی خېلو يې برید وکړ.

۱۰۴۴ ق رمضان ۹ (۱۲۳۵ ع ۱۷ مارچ):

اشرف خان زوی يې وزېږېد.

* ۱۰۵۰ ربيع الثاني ۱۷ (۱۲۴۰ ع جولای):

په تاراګر کې د شاه جهان د زوی مراد بخش له دولس زریز
لښکر سره ملګری شو او د مغولي حکومت د مخالفو ځواکونو
په ځپلو کې یې لوی لاس و.

* ۱۰۵۰ ق د شوال لومړۍ (۱۲۴۱ ع جنوري):

پلار یې له یوسفزیو سره په جګړه کې سخت ژوبل شو او له
همغه ټپ نه خو ورځې وروسته مړ شو.

خان وایي:

سن د هجر زر پنځوس

چې شهید شه شهباز خان

* ۱۰۵۰ شوال ۵ جمعه (۱۲۴۱ ع جنوري):

خان د خټکو مشر شو.

* ۱۰۵۰ ق، (۱۲۴۰ ع):

له شیخ رحمکار (کاکا صاحب) سره تر ملاقات او دعا
اخیستو وروسته یې لښکر تیار کړ او د یوسفزیو پر سیمه یې
یرغل وکړ او بری یې وګاټه او د خپل پلار تر بدل اخیستو
وروسته بریالی کور ته راستون شو.

* ۱۰۵۰ ق ذیقعدہ (۱۲۴۱ ع):

پر یوسفزیو باندې تر بري وروسته ورته شاه جهان د یوه فرمان په ترڅ کې د شهبازخان رسمي او قومي مقام وسپاره.

* ۱۰۵۰ ق محرم شپږمه (۱۲۴۲ع اپریل ۷):

سعادت خان زوی یې وزېږېد چې خان یې د زوکړې ماده په ((غازي دل)) کې رانغښتې ده.

* ۱۰۵۲ ق (۱۲۴۲ع):

د کوات د خټکو په شمال کې یې په ((رېسپې)) کې د شاه جهان له مشر زوی دارالشکوه سره وکتل چې د ایرانيانو د مقابلي لپاره (کندهار) ته روان و.

* ۱۰۵۲ ق (۱۲۴۲ع):

د شاه جهان زوی دارالشکوه له ((محال)) نه بې برخې کړ.

* ۱۰۵۳ ربيع الاول یوولسمه (۱۲۴۳ جولای دویمه):

بهرام خان ورکړه وزېږېد، خان یې د زوکړې ماده ((بخت بابا آمد)) ویلي ده.

* ۱۰۵۵ ق / ذوالحجه / لومړۍ (۱۲۴۵ / جنوري ۲۷):

د شاه جهان د کشر زوی مراد بخش په هغه لښکر کې دویم ځل ملگری شو چې د بلخ او بدخشان ماموریت ته د تگ په لړ کې پېښور ته راغی.

* ۱۰۵۵ ق (۱۲۴۵ع):

پر دغه کال يې دا قصيده وويله:

د ډهلي د بڼه‌ښه شان او شوکت و
لور په لوري بڼکلي بڼکلي عمارت و
که ددې ويلو حال له مانه غواړې
په حساب کې واوره کال د ((قرشت و))
ابتدا ددې بيان په نمازپښين وه
د ماښام په وخت يې شوی نهايت و

* ۱۰۵۵ ق (۱۲۴۵ع):

لومړی ځل يې د بلخ او بدخشان په مهم د (اصالت خان) تر
مشری لاندې برخه واخيسته.

* (۱۰۵۲ ربيع الثاني ۲۷ (۱۲۴۲ جون):

له خپلو پليو (پياده) لښکريانو سره اصالت خان پنجشېر ته
ورغی.

* ۱۰۵۲ جمادي الاولى ۳ - ۴ (۱۲۴۵ جون وروستی):

تر دغه وخته يې د بهادر خان داودزي او اصالت تر مشرۍ
لاندې په بلخ او بدخشان کې د ستاينې وړ خدمتونه وکړل.

* ۱۰۵۲ جمادي الاولی ۱۵ (۱۲۴۵ جون وروستی):

د بلخ د مهم په لړ کې نهرين (د کندوز په جنوب کې) نه نیلاب
ته لاړ. پر ۱۰۵۲ د افغانستان او تاجکستان پر پوله پرته سيمې
حضرت امام صاحب ته لاړ.

* ۱۰۵۸ ق (۱۲۴۷ع):

عابد خان ورکړه وزېږېده چې خان يې تاريخ ((عابد خاني زلی
رسيد)) ويلي دی.

* ۱۰۵۹ وری دولسمه (مارچ-اپريل ۱۲۴۸ع):

دغه قصیده يې وويله:

چې موسم مې د گلونو د گلزار شي
نرم نرم ترشح په مرغزار شي
زراته پنخوس کلونه د هجرت وو
د نورو په دولسم چې دا گفتار شي.

* ۱۰۵۹ صفره وروستی (۱۲۴۸ع د اپريل دويمه):

له اټک نه پورپوت او د میرزا ابوالحسن (اصف خان) د یوې
بنکلي مانهۍ او باغونو د زړه رابنکونکو منظرو په باب یې یو
اورد نظم ووايه.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

شاه جهان د یوسفزیو سردار کړ.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

دارالشکوه ترې منصب او سرداري واخیستل.

* ۱۰۵۹ ق (۱۲۴۸ع):

پر دغه کال چې شاه جهان له ایرانیانو څخه دکندهار د نیولو په
نیت د مهم د انتظام په لړ کې کابل ته، ته او پر اباسین پورپوت،
خان یې هرکلی وکړ او تر (ډکې) پورې ورسره ملگری لار بیا
وروسته کابل ته هم ورغی او هملته ورته شاه جهان د یوسفزیو د
ملک انتظام وسپاره.

* ۱۰۶۰ محرم (۱۲۴۹ع):

نظام زوی یې وزبږېده چې خان یې د زوکړې دا تاریخ ووايه:
(نظام کل وجود)).

* ۱۰۶۱ ق د صفرې ۱۳مه (۱۲۵۵ع):

ظفر زوی یې وزبږېد چې خان یې د زوکړې ماده ((کل ریاض))
ویلې ده.

* ۱۰۶۲ ق جمادی الاولی (۱۲۵۲ع):

د خان دوه زامن سکندر خان او کمال خان پر همدغه کال
وزېرېدل.

* ۱۰۲۲ق، (۱۲۵۲ع):

دا نظم يې پر همدغه کال ووايه.

کله ما وته ويل کړې چې خدمت کړه
په خدمت کې دل نشين د شاه جهان شه
حق نا حق خونونه کړه د مسلمانو
په هر شان يې خواروه د دوی حرمان شه.

* ۱۰۲۲ق رجب ۲۴ (۱۲۵۲ع جون جمعه):

د خان مرشد حضرت شيخ رحمکار (کاکا صاحب) د اتياو
کلونو په عمر، د جمعي د خطبې پروخت وفات شو او ما بنام يې
جنازه خاورو ته سپارل کېده، خان يې هم د جنازې د بازو
او چتولو نېکمرغي ترلاسه کړه.

* ۱۰۲۳-۱۰۲۴ق (۱۲۵۲-۱۲۵۴ع):

دغه يو کلنه موده يې له بنگېنو سره په جنگونو تېره شوه.

* ۱۰۲۳ق (۱۲۵۲ع):

د عبدالقادر خان زوکړه چې په خپله، نوم يې د تاريخي مادې
پرځای پرې ايښی دی.

* ۱۰۲۹ ق رمضان ۲۴ (۱۲۵۹ جون):

د اورنگ زېب د دويم ځل تخت گټنې پر وخت خان له
دارالشکوه نه د خفگان له امله په پښتونخوا کې د اورنگ زېب
ملا تر وکړ.

* ۱۰۷۰ ق (۱۲۵۹ ع):

د تيرا په مهم ووت او د اورنگزېب د مخالفو ځواکونو تر ځپلو
وروسته بېرته خپلې سيمې ته راستون شو.

* ۱۰۷۰ ق (۱۲۵۹ ع):

د جلبی پر ميدان يې د دارالشکوه د ملگري باکو خان تر ماتولو
وروسته دا بيتونه وويل:

هر څوک دې خپل يون کا کارغه دی که کوتره
څوک چې خپل هنر بدل کا خپله چار کاندې او تره

* ۱۰۷۰ ق (۱۲۵۹ ع):

د تيرا تر پېښو وروسته يې يوسفزيو ته ماته ورکړه، په دغه
لښکر کې ورسره درې زامن (اشرف خان، بهرام خان او سعادت

خان) هم ملگري وو او اشرف خان په لومړي ځل د پلار تر بولي
(قوماندې) لاندې په جنگ کې برخه واخيسته.

* ۱۰۷۰ رجب ۲ پنځشنبه حمل (۱۲۲۰ع فبروري):

د تيراله مهم نه بريالي راستون شو، په کوات کې ورته د
بنگنېو د مشرانو شېر محمد خان کواتي مور (بي بي دوره) چې د
زوی په غياب کې د قوم مشره وه، مېلمستيا وکړه.

* ۱۰۷۲ ق لړم (۱۲۲۱ اکتوبر نومبر):

خيراباد ته مخامخ يې په اباسين کې بېړۍ د دوو گټو ترمنځ
دوه نيمه شوه، سعادت خان او بهادر خان ورسره وو، يوه تخته
پاتې شوه، تخته او بو بڼکته پورته خوځوله، د شپې ناوخته پرې
يوه پهره رابرابره شوه او بچ يې کړل.

* ۱۰۷۴ د جمادى الثاني نيمايي جمعه (۱۲۲۵ فبروري):

د پېښور د صوبه دار سيد امير خوافي خان په حکم پېښور ته
راغی، تر دريو ورځو وروسته يې ونيو، پنځسېرۍ بېړۍ يې
ورواچولې او تر دوو مياشتو ايسارولو وروسته يې د روژې په
نيمايي کې ډهلي ته واستاوه.

* ۱۰۷۴ ق جمادى الثاني (۱۲۲۵ فبروري):

دا قصيده يې پر همدغه وخت وويله:

و مغولو ته خبرې په وربوز کړم

سر مي پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم

* ۱۰۷۴ شعبان (۱۲۲۵ اپریل):

دا قصیده یې ډهلي ته د تگ پر لار وويله:

زمانې له بنو یارانو نه مه جور کړم
خه بلا یې مبتلا په ډپر ضرور کړم
دا بیان مې د غعد په کال ویلی
په شعبان چې د لاهور په سیند عبور کړم.

او دا قصیده یې هم همدا وخت وويله چې مقطع یې ده:

ما خوشال په خوب د حال لیدلی نه و
چې به دا د غم بیتونه په پنجاب کښم.

* ۱۰۷۴ ق رمضان نیمایي (۱۲۲۵ع):

په ډیلي کې مغولي دربار ته وروستل شو.

زه هم په وسط د رمضان کوچمال کوچمال
ورغلم دربار ته زر څلور اويا و کال

* ۱۰۷۴ ق شوال (۱۲۲۵ جون):

مغولي دربار ته د پېښور د صوبه دار سيد امير خان هغه ليک ورغی چې پکې غوښتل شوي وو؛ خوشحال بايد نه په ضمانت خوشې شي او نه په رعايت، ځکه دده خلاصون گډوډي پيدا کوي.

* ۱۰۷۴ ق (۱۲۲۵ ع):

بختناک زوی يې وزېږېد.

* ۱۰۷۴ ق ذيقعدہ (۱۲۲۵ جولای):

د رنتهبور له کوټ نه يې اگري ته بوتله.

* ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ ع):

فراقتنامه يې په رنتهبور کې بشپړه کړه:

دوه سوه شل بيتونه دي يوولس بنده بنه

ما په رنتهبور کې د زړه تاو پرې سراوه

* ۱۰۷۵ ق (۱۲۲۵ ع):

دا بولله يې پر دغه کال وويله:

يوهسې ستوری و خوت په دا بده زمانه

چې گزي يې د لمبه غوندي تر خوله ځي زبانه

دا کال مې په حساب کې پوره (عين غين هې) و

پخپله به پرې پوه شي چې سړی وي فرزانه.

* ۱۰۷۵ دنوي کال ورځ (۱۲۲۵ ع):

دا بولله يې هم د رنټهبور د ورځو پيدا واره دی:
هغه خدای چې بندي کړی يې خوشال
هم هغه به يې خلاصی کا په هر حال
زر پنځه اويا کلونه د هجرت وو
په اغاز د نوي کال شو دا مقال

* ۱۰۷۲ ق رمضان / لسمه (۱۲۲۲ اپریل):

اشرف خان ته يې له رنټهبور نه دا وصيت نامه وليکله:
(اووه پرکه وصيت نامه مؤکده په ډپر تا کيد موشحه په مبالغه
شدید، چې فرزند ارجمند، د اشرف خان واره فرزندان جميع
خواهان، ياران دې په دا عمل وي، عمل دې د هر يوه پرې تل
وي، د ما د قيد په حادثه د اولس اووه قسمه عالم داخل دی...))
* ۱۰۷۲ ق (۱۲۲۵ ع):

خان خپله دستار نامه د رنټهبور د اورنگزېب په زندان کې
ولیکله:

انشاء قطعه يې دا وويله:

دا کتاب چې په پښتو خوشال انشاء کړ
پخوانه دی انشاء کړی پښتانه
که تاريخ يې د انشاء له مانه غواړې
وايم دا بس دی محنت ديپلتانه

* ۱۰۷۲ ق ذيقعدہ پنځمه (۱۲۲۲ ع جون):

له رنتهپور نه اگری ته بوتلل شو او له همغه ځایه بیا خوشې
کړای شو.

* ۱۰۷۷ ق رجب لومړی، (۱۲۲۷ فبروري):

له زندان نه تر خلاصون وروسته په ډهلي کې نظر بند و،
ماسخوتن مهال پر آس سپور و، له اسه پرپوت او پښه یې ژوبله
شوه.

* ۱۰۷۷ ق رجب څلورمه (۱۲۲۷ فبروري):

له آسه تر پرپوتو درې ورځې وروسته یې دا قصیده وویل:

چې بهتر تر هر نعمت دی

که نعمت دی روغ صورت دی

ما چې دا قصیده ووی

په ډهلي مې اقامت دی

څلورمه د رجب وه

زر اووه او یا هجرت دی.

* ۱۰۷۹ ربیع الاول (۱۲۲۸ ع اگست):

فرحت خان زوی یې د هندی مور له غېږې پیدا شو.

* ۱۰۷۹ ق لومړی، خور لسمه (۱۲۲۸ ع):

دویم ځل د اورنگزېب منصبدار شو.

* ۱۰۷۹ ق (۱۲۲۸ ع):

له هند نه وطن ته راغی.

* ۱۰۷۹ ق (۱۲۲۸ ع):

د لنګر کوټ له جوړولو سره یې مخالفت وکړ.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹-۷۰ ع جون):

مهابت خان لنګر کوټ جوړ کړ چې خان ورسره د خپل اختلاف
او ناخوښۍ یادونه داسې کوي:

لنګر کوټ مغلو ساز کړ

زه په ننګ بیاد افغان شوم

که یوسف و که مندر و

زه د دواړو نگهبان شوم.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹ ع):

پر دغه کال کابل ته لاړ او دا غزل یې هم هلته ووايه:

چې ښه ترویت دخپلې چارې څیر کړ

ځان مې واړه حبطه په خپل تدبیر کړ

پوره زراتیا کلونه په کابل کې

دا غزل مې په بیاض باندي تحریر کړ.

* ۱۰۸۰ ق (۱۲۲۹ ع):

مشره بي بي (توتيا گلہ) بي پر همدغه كال ومړه.

پوره زراتيا كلونه دهجرت وو

چي دمور په خوا مي ومړ مشر كور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۲۲۹ ع جولای):

د پلار د وفات پر دېرشم كال بي مور وفات شوه.

چي د پلار د مرگ مي تېر شو پوره قرن

د صفرې په مياشت ومړه زما مور.

* ۱۰۸۰ ق صفر (۱۲۷۰ ع جون):

د ابولله بي وويله:

په ځان او په جهان كې ما دوه څيزه دي وكنبلي

په ځان كې دواړه سترگې په جهان كې واړه كنبلي

دوه بهره دوه مطلع لري كه دا قصيده گوري

زريواتيا كلونه په صفر كې ما ويلي.

* ۱۰۸۱ شوال وروستی. (۱۲۷۱ ع مارچ):

دا بولله يې وويله:

نا خلف چي حواله كړ په تقدير
نصيحت ورباندي نه كاندي تاثير
د سوال وروستي ورځ كال د ((غفا)) دى
ما چي دا شپېته بيتونه كړل تحرير.

* ۱۰۸۱ ق ذوالحجه (۱۲۷۱ ع می):

له دوه كلنۍ نس ناستې (اسهال) نه روغ شو.

كه دعاده كه توبه ده كه دارو
و خوشال خټك ته خداى وركړه شفا
په دوه كاله د اسهال په رنځ اخته و
تري خلاصى په ذوالحجه و د غفا

* ۱۰۸۱ بوكه (دلو) (۱۲۷۱/جنوري- فبروري)

ددې كال د ودانۍ اټكل په دې قطعه كې كوي:

د غفا په بوكه پرېوتې په غرونو
تر كابلېه تر اټكله سپينې واورې
شكر زربه درست جهان سره گلزار شي
د بد كال په سرخو بيا شوې تورې خاورې.

* ۱۰۸۳ ق محرم دويمه (جمع) (۱۲۷۲ ع اپريل ۳۰):

د خیبر جنگ په پښتونخوا کې د مغولي صوبه دار محمد امین په حکم وشو او خوشال پکې د یوه محسن په توګه د هغه ملاتړ وکړ، خو پښتنو د ایمل خان مومند او دریا خان اپریدی په مشرۍ څلوېښت زره مغولي پوځ تس نس کړ.

* ۱۰۸۳ ق محرم درېیمه / شنبه (۱۲۷۲ ع اپریل می دویمه):

د اقطعه یې د خیبر جنگ یوه لنډه خو ژوره نقشه انځوروي:

دویم د محرم ورځ د شنبې کال د غفج

نه غشي وو نه توري چې مغولو وکړ پچ

شینوارو افریدو یو د ډکې خوارو مومندو

روپۍ یې په خروار، یورې مهران واره په چچ

* ۱۰۸۳ ق ربیع الاول لومړۍ (۱۲۷۲ ع جون):

بهرام ورپسې د مغولو په لمسون راواخیسته.

* ۱۰۸۳ ق ذي القعدة وروستی (۱۲۷۳ ع مارچ):

له بهرام سره یې شخړې وشوې چې خان په کې لاسبری و.

* ۱۰۸۴ ق محرم نهمه (۱۲۷۳ ع اپریل ۲۷):

خان له نظامپور نه ډمبړې او غریبن ته له مغولي پوځ سره

د مقابلې لپاره اپریدو ته د جرګې په نیت ورغی.

* ۱۰۸۴ ق محرم یوولسمه (۱۲۷۳ ع اپریل ۲۹):

مغولي پوخ له نظامپوره ولپنس، خان ورپسي د سونيالي پر غابني ورواوبنت، تريوه پهره جنگ وشو. د دبنمن دولس كسه مره او تر سلو زيات تپيان شول. د خان لښكر (ختك او اپريدي) تپر ماسپنبنين گارو ته كوز شو.

* ۱۰۸۴ ق محرم دولسمه (۱۲۷۳ ع می لومړی):

له (گارو) نه د (نيلاب) پر كليو ورغی ((توهه)) او نور كلي له يوې مخې ووهل شول، د كتروشل دپرش خوانان ومړل، بند او ولجه هم دپر شول.

* ۱۰۸۴ ق محرم ديارلسمه (۱۲۲۳ می دويمه):

له نیلاب نه د مبرې ته روغ رمت راستون شو.

* ۱۰۸۳ ق محرم (۱۲۷۳ ع اپریل می):

بیا یې له بهرام سره په جگړو کې بری په برخه شو.

* ۱۰۸۴ ق محرم خوارلسمه (۱۲۷۳ ع می څلورمه):

د اپريديو مخوريې رخصت كړل او د جاروتو ترون لاسليک شو، نظام خان او عثمانی یې دریا خان ته ولېږل.

* ۱۰۸۴ ق صفره اتمه (۱۲۷۳ می ۲۲):

اشرف خان یې د دریا خان په لیکلې غوښتنه له مغولو سره د روغې جوړې په نیت خیبر ته ولېږه، خو روغه ونه شوه.

* ۱۰۸۴ ق ربيع الاول اوومه (۱۲۷۳ ع جون ۲۵):

خان وايي: له بهرام سره مې د مقابلې لپاره ابراهيم كډو راوباله، هغه رد ځواب راكه چې زما وسه نشته، ته توتكى پرېږده، زه هم يو څو ورځې وروسته درېسې درځم، مقصود يې دا و چې كه دى له مور نه ورك شي، مور به په خوږه كې له بهرام سره روزگار وكړو، ماته ژړا راغله، مراد خان دميتو او مهمندي ممه خپل وقهر بدل، ويل، مونږ خو خپل سر د خدای رضا، ننگ او د خان د نمك لپاره په ميدان كې ايښى، د جنگ حكم مې وركړ، دېرش څلوېښت سواره، د بهرام پر لښكر چې په يوه كروه فاصله كې پروت و، ورغلل، د بهرام لښكر وپوړېد تار په تار شو.

* ۱۰۸۴ ق شعبان اوولسمه (۱۲۷۳ نومبر):

پر نونساړ باندي بريد د خټكو او اوريديو په مرسته وشو. په دغه بريد كې د پښتنو مقابلې ته اورنگ زېب، شجاعت خان او مهاراجه جسونت سنگه ورو لېږل.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ ع):

دا قصيده يې په تخت كوت كې د استوگنې پر وخت وويله:

پرورده كه دمغولو په نمك يم
د اورنگ له جوړه هم له غرپوه ډك يم
د افغان په ننگ مې وتړله توره
ننگيالى د زمانې خوشال خټك يم.

دا قصيده يې نظامپور نه د راتلو پر وخت وويله:

د فساد فکر مې نشته خدای حاضر دی
خپل ساعت به تېروم عمر اخر دی
د چا زړه به هسې روغ په دنیا نه وي
د خوشال خټک چې چاود خنې خاطر دی.

* ۱۰۸۴ ق (۱۲۷۳ع):

په تیرا کې یې له دریا خان، تاتار خان، شایبک خان کواتی او
ملک خواس خان سره لویه جرگه وشوه او پرنوبناریې د برید
پرېکړه وکړه.

* ۱۰۸۵ ربیع الاول لومړۍ (۱۲۷۴ع جون):

له بهرام سره یې بیا په دې جنگ وښت چې بهرام د مهابت خان
په لمسون غوښتل چې خان د چرات په جنوب کې له توتکي نه
وباسي، یانې مهابت خان به د بهرام پر ځای بیا مشري اشرف خان
ته ورکړي، خو بهرام بريالی نه شو، البته خان له بهرام سره په
ټولو نښتو کې سور مخ و.

* ۱۰۸۵ ق / د محرم وروستی ورځې (۱۲۷۴ع):

له خورې نه د تیرا پر لور وخوځېد، د ربیع الاول پر لومړۍ ورځ
د تیرا میدان ته روسېد.

* ۱۰۸۴ ق ربیع الاول ۱۵ (۱۲۷۴ع جون):

د دریا خان افریدی د ورور تاتار خان فاتحې ته ورغی.

* ۱۰۸۵ ق د جمادى الثاني وروستی (۱۲۷۴ع):

په تیرا کې یې څلور میاشتي پوره کېدوونکې وې، چې د یوسفزیو دملکانو (عبدال، طالي او اخترعلي) په بلنه د یوسفزیو پر لوري و خوځېد.

* ۱۰۸۵ ق د رجب وروستی (۱۲۷۴ع):

رستم ته لار او هلته یې په شپږو ورځو کې خپله ۹۱۹ بیته منظومه پښتو بازنانه ولیکله:

په نهه سوه اونولس بیته تم شوه
خاتمه ددې نظم په رستم شوه
زر پنځه اتیا کلونه د هجرت دي
د رجب ورځې اخر شوې نهایت دي
په لړم کې مې شروع بازنانه کړه
په شپږ ورځې مې تمامه په خامه کړه.

* ۱۰۸۴ ق ربیع الاول (۱۲۷۴ع جون):

له خوږې نه د تیرا میدان ته ورسېد:

* ۱۰۸۵ د جمادی الثاني وروستی (۱۲۷۴ع اکتوبر):

خان د راز علي او حسن علي په ملگرتیا او د اوښ سوږو په بدرگه له تیرا نه یوسفزیو ته روان شو، په بازار کې له ایمل خان سره چې له تیرا نه یوسفزیو ته روان و، مخ شو، خان وایي چې سره کېناستو، خبرې مو سره وکړې، د جاروتو یې راته وویل، خو ما ورته وویل، چې که زه پوهېدلای، چې ته به راځې، نو درته

ایسار شوی به وای، اپریدیو ډپر ستنولم، خو ستون نه شوم،
اپریدی مې رخصت کړل، د خثوبي پرلار د ایمل خان سړي
راسره ډکې ته راغله، شپه مې هلته تېره کړه، سبا بېړۍ راغله،
پکې پورې وتم، پر مومندو تېرېدو، ټولو بڼه پښتونولي راسره
کوله، مېلمستیا یې کوله، مومند مې بڼه عالم ولید، خصوصاً
نظر مومند عجب خوان و، کمال خان یې ورور و، زما ډپر خوښ
شو، ډپر ننگیالی مېړه و، د پند یالی پرلار تر سیند پورې وتو،
په ملاگوریو کې مو شپه کړه، د چنده په لار ټوټی او د خټکو
سیمې ته راغلم.

* ۱۰۸۵ ق (۱۲۷۴ ع):

خپله خاني یې اشرف خان ته وسپارله.

* ۱۰۸۲ ق جمادی الاول لومړۍ (۱۲۷۵ ع می):

دمردان په شمال لویدیخ ۲۵ میلی کې، برمول ته لاړ او دا بولله
یې وبولله:

بیاله کومه راپیدا شو دا بهار
چې په هر لوري یې ملک کړ لو گلزار
د درېیمې خور اول کال د غفو و
ما چې وې په برمول کې دا اشعار.

* ۱۰۸۲ق د لوی اختر ورځ (۱۷۷۴ع د سمبر):
د گومبت په جنگ کې چې بنگنسو گتلی و، ژوبل شو،
عبدالقادر خان هم ورسره په همدې جنگ کې ټپي شو، خان ددې
جنگ انځور داسې ایستلی دی:

همگي ځوانان زما د زړه ارمان دي
پکې بېله د عبدال تانده ځواني وه
د غلیم سره په آس غاړه غړۍ شو
د عبدال د مرنتوب بخره کاني وه.

* ۱۰۸۲ق/ درېیمه خور/ جمادي الاول (۱۲۷۵ع اگست):
نظام زوی یې ومړ، چې تاریخي ماده او ویرنه یې خان دا وویله:
خدايه وبخښې نظام ځای یې جنت کړې
که د پلار په رضا شي ځنې رضا و
په درېیمه خور کې ومړ کال ((غفو)) و
شپږ ویشته کاله یې د عمر و و برنا و

د نظام د غشي یو برابر نه دي
که خوشال په زړه خورلي ډېر تاو که
مگر زړه یې د هاتي وي چې زغمي یې
دا شیتۍ چې د خوشال په زړه شوه لکه.

* ۱۰۸۲ در بيمه خور اوومه (۱۲۷۵ اگست):

ملک عبدال، اختر علي او طالي برول ته ننواتې ورغلل او د هر
ډول مرستې لوز او ژمنه يې ورسره وکړه، د سوات د تگ بلنه يې
هم ورکړه چې خان وايي: ((زه هم د دوی په مصلحت دايم سوات
لره روان يم، هر چې د خدای رضا شي، هغه به وشي))

* ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):

د مغولي صوبه دار سيد امير خان خوافي د دوستۍ په وياړ له
خوترې نه پېښور ته د پښتنو او مغولو ترمنځ د سولې راوستو
لپاره راغی، د شهزاده معظم شاه عالم هر کلی يې هم وکړ او دا
غزله يې هم په پېښور کې وويله:

د بي ننگه پښتنو له غمه ما
لويه پرېښووه ونيوله کمه ما
هاتي ځکه په سرلوني توري خاورې
چې خبر کړ د خوشال له غمه ما.

* ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ ع):

خان ددې کال د سولې او له هنده د شاه عالم د راتگ يادونه
داسې کوي:

په دا کال چې شاه عالم راغی له هنده
صلحه وشوه دمغولو د افغان.

* ۱۰۸۸ محرم (۱۲۷۲ مارچ):

له امیر خان خوافي سره ترفتح اباده (د جلال اباد په لويديځ
کې) پورې ملگرتيا وکړه.

* ۱۰۸۸ ق زمري (۱۲۷۲):

دا يې ددغه کال ويلې څلوريزه ده:

سر کال چې کال د ((رحمت تم)) دی
باران په هر چرته په غره په سم دی
پس له شپږ مياشتو په چنگاښ شروع شو
په هره ورځې، تر نيم ضيغم^(*) دی.

دا بولله يې هم پر همدغه کال وويله:

شپږ اووه مياشتې په هند په خراسان
چرته ونه شه په سم په غره باران
دا سر کال چې يې تاريخ ((رحمت تم)) دی
په وگړي مبارک دی په هر شان.

^(*) د زمري يا اسد مياشت

* ۱۰۸۸ زمری ۲۹ (۱۲۷۲ ع)

تر شپږ میاشتي وچکالی وروسته د مسلسل باران یادونه
داسې کوي:

چې باران په جهان وشو پس له یاسه
فتح الباب و په تحویل د سرطان
د اسد تر نویستمه ورځ په ورځ شي
په باران سره نهال شو درست جهان.

* ۱۰۸۸ ق (۱۲۷۲ ع):

د خپلو مرو هلکانو (زامنو او لمسو) غم په همدې بولله کې
داسې ژاړي:

ډېر زموږ د خپلخاني هلکان ومړل
داغ د زړه دی ((عبدالله)) د یحیی خان
په ((نیک نام)) پسې که زړه درانی چوي
د باکو خاطر خوشال شو په ((کامران))

* ۱۰۸۹ ق صفر د حمل دولسمه (۱۲۷۷ ع اپریل):

د گرانۍ او وچکالی یاد په دې قطعه کې داسې کوي:

د نو روز په دولسم
میاشت صفر کال د غفط و
غله گرانه کښت زبون شو
په عالم نازل خط و

* ۱۰۸۹ ق رمضان (۱۲۷۸ ع جون):

فالنامه يې نظم کړه.

* ۱۰۸۹ جمادى الاول اوومه (۱۲۷۸ ع جون):

سوات ته لار او اووه مياشتې هلته پاتې شو.

* ۱۰۸۹ ق د کمکي اختر ورځ (۱۲۷۸ ع فبروري)

د خپل فقهي اثر (فضلنامې) نظمول يې چې په روژه کې يې

پيل کړي وو، د اختر پر ورځ پای ته ورسول.

دا سرب کال چې د غفط دی

يو کتاب مې په نمط دی

په روژه کې التيام شه

د اختر په ورځ تمام شه

* ۱۰۹۰ ق (۱۲۷۸ ع):

ددې بې مطالعې بوللې د بوللو کال:

قسمت خو چارې راوکړې

ننداره د درست جهان شوم

نه گناه نه مې تقصير و

د بادشاه په بند زندان شوم

اوس زرنوي کال دهجرت دی

چې باني ددې بيان شوم.

* (۱۰۹۰ ق رجب درېيمه (۱۲۷۹ ع دسمبر):

د کوانت د ډوډي په جنگ کې يې چې د مغولي لاسپوڅو په
لمسون وښت، د مغولو د پلوي بنگېنو لښکرو ته ماته ورکړه،
دا سوبه يې داسې انځورلې ده:

د اسد تحویل زریو نوي رجب و
په درېيم د جنگ اغاز شو دا کلام
په غلیم باندې دې هسې فتح تل وه
لکه دا فتح چې وشوه والسلام

* ۱۰۹۱ ق رمضان د میزان لومړۍ (۱۲۷۹ ع سپتمبر)
دا قصیده يې وويله:

راشه واوره د داستان
نيک و بد پکې بيان
د اویا کلونو اوس يم
په دا ماه رمضان
کال زریو نوي هجرت دی
هم تحویل دی د میزان

دا قصیده يې هم پر همدغه کال په ((نړۍ)) * کې وبولله:

(*) د يو کلي نوم

چې مې وليده د خپلو زويو کار
زويه واره ځگر خون دي د خپل پلار
دهجرت زر سل کلونه نه ترې کم
چې نړۍ کې مې اغاز کړه دا اشعار

* ۱۰۹۲ ق جمادى الاول پنځمه (۱۲۸۰ع - جون):

د اشرف خان پرځای يې بهرام خان ته مشري وسپارله.

* ۱۰۹۲ ق (۱۲۸۰ع):

ددې بې مطلعې بوللې يا قصيدې د بوللو کال:

زما مشران زوييه

چې يې کار شو امتحان

زر دوه نوي دهجرت

گوره څه وکا اسمان

* ۱۰۱۳ ق / ۱۲۸۱ع:

دا غزل يې د همدې کال وينا ده:

پارينه چارې چې سر نه شته خوشاله

دا د سر چارې به هم نه وي تر کاله

دا سر کال چې د غفج دی چې غفد شي

اميدوار اوسه له بخته له اقباله

* ۱۰۹۵ ق محرم (۱۲۸۳ دسمبر):

دا بولله يې و بولله:

زه د شعر په کار هېڅ نه يم خوشال
ولې خدای مې کړپه غاړه دا مقال
نوي میاشت دمحررم غصه يې کال دی
په غلیم مې غصه وورپښه دا کال
خدایه هومره مهلت ورکړې په دنیا کې
چې کاره کارونه سم کاندې خوشال

* ۱۰۹۵ ق (۱۲۸۳ ع):

پردغه کال يې د پښتو اشعارو شمېره څلوېښت زرو ته
ورسېده:

* ۱۰۹۵ ق شعبان (۱۲۸۳ ع):

د برات دلومړۍ شپې د خوب انځور داسې کوي:

شپه د برات وه، يو خوب مې وليده
کال يې ((غصه)) دی هر کور مې ښه لیده
دوه تورې ماتې شوې، يوه مې روغه شوه
دويم صمصام مې په رغېده وليده

* ۱۰۹۷ق (۱۲۸۵ع)

ددې کال د ټولنيزې وضعې انځورونه يې په دې بې مطلعې
بوللې کې داسې کړې ده:

سر کال چې دغواص دی
په هر لوري دي تېژن
د مرگ تېی يو څپر دی
د ژوندون تېی بل څپر

د خپل درويشت کلن ((بختناک)) زوی د مړينې ياد هم په همدې
قصيده کې کوي:

بخت ناک په دوه هفتې شي
ترفاني جهانې سپر
ژوندی و درويشت کاله
زلميتوب شه باندي زلېر

* ۱۰۹۸ق (۱۲۸۵ع):

ددې بوللې په ترڅ کې د ۱۰۹۷ کال له وېبانه د خلاصون او د
خپل يوې مېرمنې د بختناک دمور، د يوه زوی ((بختناک)) او
يوه لمسي (سرفراز) د ويرياد داسې کوي:

د غواص د کال و بيا
خدای يې مه راوله بيا
بختناک مې پکې و مړ
مور مې هم بو ته قضا
يو هلک يې وراپاتي
ورپسې شه زرفنا
سرفراز د سعادت و
بنه لمسی مې و زببا
په دا کال له ما قضا کړ
په ارمان ارمان جدا
کال حصغ شو و بيا لاره
هم عسرت کړه راته شا
يو خوشال دا د عانه کا
درست جهان کا دا دعا

* ۱۰۹۸ ق (۱۲۸۲ ع):

پردغه کال يې يو زوی طاهر خان، مومند يو ختيکو وواژه،
(تاريخ مرصع ۱۲۵۱) يو يې لمسی د بهرام خان زوی معظم و مړ
چې خان يې ویر په دې توگه کړی دی:

ماد معظم په لیدو مینه ماته نه کړه
خه د قزارنځ و په هفته کې خه و خه شو
درېغه درېغه درېغه که یې مرگ په بدلېده وای
خو به مې پرې ورکړل، ولې مرگ مېلمه د ده شه
بنه تاریخ یې راغی (بې بدل معظم)
خوشال دده نیکه دی، د نیکه یې داغ په زړه شه

* ۱۰۹۹ ق شعبان (۱۲۸۸ ع جولای):

د پوان یې د اړیدو په چانکور کې (د چرات په جنوب لویدیخ
کې) بشپړ شو.

* ۱۱۰۰ ق ربیع الثاني ۲۸ جمعه (۱۲۸۹ ع فبروري) شلمه د
۱۰۲۸ د کب لومړۍ.

زموږ ستر خان خوشال خان خټک اخر تر ۷۸ کاله ستړي او
نیمگړي ژوندانه وروسته د ژوند امانت د خپل حقیقي څښتن
حضور ته وسپاره. (انا لله و انا اليه راجعون)
خان تر جامې بدلولو لږ دمخه هم د پښتنو بې ننگي په دغو
ټکیو ژړله:

پښتانه چې بې ننگي کا څوک یې خه کا
گورستان لره به دروموله ارمانه.^(۱)

^(۱) محمد اصف صمیم، گام پر گام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه-
جرمني، پېښور، ۱۳۷۸ ال کال، ۳-۲۳ مخونه.

دویم خپرکی

د خوشال بابا اثار

خوشال بابا د ستر فکري نبوغ او ژور تخيل خاوند و. له خپلو گڼو سياسي او ټولنيزو بوختياوو سره سره يې يوه شپږه هم قلم او کاغذ له گوتو لري نه کړ او له شمېره وټي اثار يې وليکل. که موږ د خوشال سياسي او ټولنيز ژوند وڅېړو او د هغه مبارزې او مصروف ژوند ته نظر وکړو او بيا د هغه ليکلو اثارو ته پام وکړو، نو ويلاى شو چې خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر ليکوال دى چې د نړۍ هېڅ ليکوال هم په داسې يو سخت، تنگ او کرکېچن ټولنيز او سياسي چاپېريال کې دومره اثار نه دي ليکلي.

ختيځپوه ميچر راورټي انگرېز د بابا د ټولو اثارو شمېر (۲۵۰) عنوانه بنودلى دى. کله چې د بابا نبوغ او تخيل ته گورو، نو د راورټي خبره له مبالغې ډکه نه برېښي. د بابا د اثارو بله ارزښتمنې په دې کې ده چې د ژوند بېلابېلو خواوو ته ځانگړي شوي او په هره خوا کې په داسې ژور فکر ليکل شوي چې ترده دمخه خويي هېڅ ساري نه و آن ترده وروسته هم، چا په هغو برخو کې داسې اثار نه دي پنځولي.

ښکار، سیاست، ادب، صحت، سفر، فلسفه، تصوف، عرفان، مبارزه، ښوونه او روزنه، ټولنپوهنه او د ژوند نورې خواوې، ټولې په کې رانغاړل شوې دي. د خوشال بابا ټول لیکل شوي اثار تراوسه پورې لاسته نه دي راغلي، خود وخت په تېرېدو سره کېدی شي نور اثار یې هم لاسته راشي. موربه دلته د بابا هغه اثار معرفي کړو چې تراوسه لاسته راغلي او یا یې یوه برخه د خپرونکو ترگوتو شوې ده:

الف- د بابا منظوم اثار

۱- د پوان خوشال خان خټک:

دا د پوان د ډاکټر ایچ ډبلیو بیلینو په سمون، اوډون او د سلطان بخشي داروغه په اهتمام د پېښور چلخاني په چاپخونه کې پر ۱۸۲۹ یا ۱۸۷۰ کال چاپ شوی دی. (۲۰۸) مخه لري، بشپړ د پوان نه دی، خو د خوشال د کلام د هرې برخې بېلگې لري.

د پوان خوشال خان خټک:

په ۱۲۸ مخونو کې د لاهور په کریمي چاپخونه کې چاپ شوی دی. د چاپ نېټه یې څرگنده نه ده، خو داسې ښکاري چې تر ۱۹۲۰ کال وروسته چاپ شوی دی.

د پوان خوشال خان خټک بزبان افغاني و فارسي:

دا د خوشال خان خټک د کلام منتخب دی، چې دوه برخې لري؛ لومړۍ برخه یې ۵۲ مخه لري او دویمه برخه یې ۱۲۸ مخه ده. د پوان د منتخباتو اهتمام د پېښور د قصه خوانۍ بازار د کتاب سوداگر کهرک سنگهله خوا شوی دی. په دې انتخاب کې غزلونه، قصیدې، قطعې او څه رباعي هم راغلي دي. دا منتخب د ډاکټر ایچ ډبلیو بیلینو له د پوان څخه راچاپ شوی او بیا چاپ شوی دی.

د پوان خوشال خټک بزبان افغاني و فارسي:

د خوشال بابا د کلام دا ټولگه هغه ټولگه ده، چې د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ شوی و او پر ۱۹۲۹ کال د حاجي عبدالرحمن په غوښتنه د مولانا عبدالمجيد افغاني په مقدمه يو ځل بيا په ۲۰۸ مخونو کې چاپ شو.

د خوشال مرغلري:

د بابا د کلام دا ټولگه چې غزلونه، قصيدې، قطعې، رباعي او نور شعري شکلونه په کې راغلي، د علامه عبدالحی حبيبي په هڅه او زيار پر ۱۳۱۷ ل ۱۹۳۸ م کال په کندهار کې چاپ شوي ده، دا ټولگه ۱۱۲۸ مخه لري.

کليات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د خوشال بابا غزلونه، قصيدې، قطعې او نور متفرقه شعرونه راغلي دي. تکره څېړونکي دوست محمد کامل مومند پرې حاشيه او سريزه ليکلې ده. دا کتاب پر ۱۳۷۱ هـ ق ۱۹۵۲ م کال د اداره اشاعت سرحد له خوا چاپ شوی او همدا کتاب دويم ځل پر ۱۹۶۰ کال بيا چاپ شوی دی.

د خوشال خان خټک کلیات لومړی ټوک:

د خوشال بابا د شعرونو دا کلیات پر ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) کال د بابا د درې سوه یم تلین په درناوي، د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. د بابا (۹۱۰) غزلونه په کې خوندي شوي او (۵۱۹) مخونو کې چاپ شوی دی. دا کتاب پر ۱۹۸۰ کال بیا چاپ شوی او پر دواړو چاپونو یې ډاکتر گل محمد نورزي او محمد صديق روهي سریزې لیکلې دي.

منتخبات خوشال:

د پېښور پښتو اکېډمي، پر ۱۹۵۲ م کال په ۳۲۰ مخونو کې چاپ کړی دی. سید انور الحق یې په نشر، اردو ژباړه هم کړې ده.

کلیات خوشال خان خټک:

په دې کتاب کې د بابا غزلونه راغلي دي، شېرشاه ترخوي ترتیب کړی، سریزه یې پرې هم لیکلې ده، د (۱۹۸۵) یا (۱۹۸۲) کال په پیل کې عظیم پبلشنگ هاوس پېښور کې چاپ کړی دی. د مخونو شمېر یې (۳۷۲) دی.

ارمغان خوشال:

د بابا د شعرونو دا کتاب سید رسول رسا ترتیب کړی او یوه اوږده سریزه یې هم پرې لیکلې ده. دا کلیات تر ټولو لوی دی، چې فضل نامه، بازنامه او سواتنامه نامه هم په کې دي او پر

۱۹۲۴م کال په پېښور کې چاپ شوی دی، د مخونو شمېر يې (۱۱۷۷) دی.

د خوشال رباعیات:

په کابل کې د پښتو ټولني له خوا په ۱۹۷۰م کال چاپ شوی، چې (۲۹۹) مخونه لري.

۲- د خوشال خټک کلیات دویم ټوک:

دا اثر پر ۱۳۷۰ل کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په کابل کې خپور شوی او د خوشال بابا یو شمېر داسې غزلونه، قصیدې او نور شعرونه په کې راغلي، چې په لومړي ټوک کې نه شته.

۳- بازنامه:

دا کتاب په مثنوي فورم کې لیکل شوی او د لیکلو کال يې ۱۰۸۵هـ ق دی. دا کتاب پر ۱۹۵۳م کال د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی او ۲۷ مخونه لري. پوهاند صدیق الله رښتین پرې حاشیه لیکلې او سمون يې کړی دی. په کتاب کې د بازونو د روزنې، پالنې او د رنځونو علاج په باب معلومات راغلي دي. دا کتاب دهمېش خلیل په حاشیه او سمون پر ۱۹۸۵م کال د خوشال ریسرچ سیل له خوا هم چاپ شوی دی.

۳- سوات نامه:

دا هم د بابا يوه مثنوي ده، چې پر ۱۰۸۲ هـ ق کال ليکل شوې او د سوات د سيمې جغرافيايي، ټولنيز او کلتوري حال په کې بيان شوی دی. دا کتاب د خوشال د درې سوم تلين په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی. استاد عبدالحی حبيبي پرې سرريزه ليکلې ده، د پېښور د اسلاميه کالج د انگريزي ژبې پروفيسور شکیل احمد، سوات نامه په انگريزي ژباړلې او حاشيه يې پرې ليکلې ده، چې پېښور پوهنتون ورته پرې د (ايم فل) ډگري ورکړې ده. سواتنامه د همېش خليل په سرريزه پر ۱۹۸۲م کال خوشال ادبي و ثقافتي جرگې اکوره خټک له خوا چاپ شوې ده. سواتنامه په تاريخ مرصع کې هم راغلي او ارمغان خوشال کې هم چاپ شوې ده.

۴- فضل نامه:

دا کتاب هم په مثنوي فورم کې ليکل شوی دی. د ليک نېټه يې ۱۰۸۹ هـ ق کال دی. فقهي مسایل په کې خپرل شوي دي. يو څه برخه په کې د طب په باب هم شته. دا کتاب پر ۱۹۵۲م کال د محمد عبدالشکور په سرريزه د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. اصل متن يې (۲۵۰) مخه دی.

۵- طب نامه:

دا کتاب هم په لنډ بحر په مثنوي فورم کې ليکل شوی او د بابا د ۲۸۲ تلين په مناسبت په کابل کې د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی. دا کتاب بيا د همېش خليل په حاشيه، لتون او سمون په پېښور کې خوشال ادبي جرگې اکورې چاپ کړی دی او بل ځل بيا د ميا تقويم الحق کاکاخېل په سمون د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوی دی. طب نامه په نظم ليکل شوې او طبي مسايل په کې څېړل شوي دي.

۶- اخلاق نامه:

دا هم يوه مثنوي ده چې حمد و نعت، مذهبي او اخلاقي مسايل په کې راغلي دي. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۱م کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی دی.

دا اثر (۱۷۲) مخه لري. همېش خليل يې لتون او سمون کړی. دا کتاب په جلا بڼه، د قامي مکتب پېښور له خوا هم چاپ شوی دی. اخلاقنامه وروستي ځل د حبيب الله رفيع په سرريزه، سمون او سپړنو پر ۱۳۸۰ل کال په ۱۲۷ مخونو کې په لاهور کې چاپ شوي دي.

۷- فراق نامه:

دا هم منظوم اثر دی، بڼه یې زیاتره د مثنوي ده. د خوشال بابا د زندان د شپو ورځو اثر دی. دا کتاب لومړی ځل پر ۱۹۸۲ کال د پېښور پوهنتون د پاکستان د مطالعاتو مرکز له خوا په پاکستان مجله کې چاپ شوی او بل په ځانگړي ډول د همېش خلیل په سمون، لمنلیکونو هڅه او هاند د قامي مکتبه پېښور له خوا پر ۱۹۸۳ کال چاپ شوی دی.

فراقنامه په کابل کې هم پر ۱۳۶۳ ل کال چاپ شوې ده. خو درېیم ځل پر ۱۳۸۰ ل کال د سرمحقق زلمي هېوادمیل په سرریزه، سمون او تعلیقاتو د پښتون کور له خوا د (۵۰۰) ټوکو په شمېر په ۲۱۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۸- فالنامه:

دا کتاب د فال کتلو او د هغې په پوهې پورې اړه لري. د حبیب الله رفیع په سمون د خوشال ریسرچ سیل له خوا پر ۱۹۸۵ کال چاپ شوې او (۸۲) مخونه لري. دا اثر دویم ځل د همدې لیکوال له خوا د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني په لگښت پر ۱۳۸۰ کال په لاهور کې چاپ شوی دی. دا اثر د مثنوي په فورم کې لیکل شوی دی.

۹- نام حق:

نام حق د خوشال بابا هغه اثر دی چې د فارسي له (پنج گنج) څخه ترجمه شوی دی. خوشال بابا دا ژباړه په ۱۰۲۲هـ کال کې بشپړ کړې ده. په دې اثر کې ځینې دیني مسایل لکه روژه، لمونځ او د هغو فرایض تشریح شوي دي. دا اثر د همېش خلیل په سرریزه په ۴۰ مخونو کې په پېښور کې پر ۱۹۹۲ کال چاپ شوی دی.

ب- د بابا منشور اثار

خوشال بابا د خپلو ډېرو منظومو اثارو تر څنګ، ګڼ شمېر منشور اثار هم لري، چې د ژوندانه پر بېلابېلو خواوو رڼا اچوي، دلته يې هغه اثار معرفي کوو چې د زمانې له بادونو او ګردونو خوندي پاتې او يا يې خپرونکو او خوشالپوهانو ته څرک معلوم دی:

۱- دستار نامه:

د بابا د نثر کتاب دی چې په رتتهبور زندان کې يې د اسارت په ورځو شپو کې ليکلې او لومړی ځل پر ۱۳۷۱ هـ.ق، ۱۹۵۲م کال د اداره اشاعت سرحد پېښور له خوا چاپ شوی دی. عبدالشکور صاحب پرې سرريزه ليکلې، سمندر خان سمندر او دوست محمد کامل مومند يې پېژندنه کړې ده. دا کتاب پر ۱۳۴۵ل - ۱۹۲۲م کال په کابل کې د پښتو ټولني له خوا هم چاپ شوی، چې پوهاند صديق الله رښتین پرې سرريزه ليکلې ده. د پېښور چاپ اصل متن ۲۷۸ مخه او د کابل چاپ ۱۴۵ مخه دی. د دستارنامې اردو ژبې ژباړه طاهر غزنوي کړې ده او پر ۱۹۸۰م کال پښتو اکډيمۍ پېښور چاپ کړې ده.

۲- زنجيري يا خط نامه:

دا د ليک يو ډول دی چې د بابا له کورنۍ سره اړه لري. دا کتاب د حبيب الله رفيع په حاشيه او هڅه د خوشال ريسرچ سيل پېښور له خوا پر ۱۹۸۵ کال په ۱۷۲ مخونو کې چاپ شوی دی.

۳- هدايه:

له عربي ژبې څخه فقهي مسايلو په باب د بابا نثري ژباړه ده چې ديني مسایل پکې خپرل شوي دي.

۴- بياض:

په نثر کې د خوشال يو ډېر ښه اثر دی. ځينې تاريخي برخې هم لري، چې افضل خټک په تاريخ مرصع کې نقل کړي دي.

۵- فرخ نامه:

د تورې او قلم بحث دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۶- ائينه:

دا هم يو ديني کتاب دی چې تراوسه چاپ شوی نه دی.

۷- خټک نامه:

د خوشال بابا بل اثر دی چې د خټکو د اصل و نسب په باب معلومات په کې راغلي دي. دا ليکنه په تاريخ مرصع کې هم راغلي او افضل خان خټک هم پرې خپل نظر ورکړی دی. د بابا دا اثر په مستقل ډول پر ۱۳۸۰ ل کال د حبيب الله رفيع په سريزه د

پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا په لاهور کې چاپ شوی دی. (۳۹) مخه لري.

۸- نسبنامه:

نسبنامه د خوشال خان خټک بل اثر دی چې افضل خان خټک په تاريخ مرصع کې راوړی او ځای پر ځای يې خپل نظر او فکر هم په کې گډه کړی دی. دا اثر په مستقل ډول د حبيب الله رفيع په سريزه، سمون او سپړنه پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا په لاهور کې چاپ شوی او د ټولو مخونو شمېر يې (۲۹) دی. په دې کتاب کې خان د خپلې کورنۍ پېژندنه کړې ده.

۹- ساعتنامه:

د خوشال بابا يو بل ډېر کوچنی او منشور اثر گڼل شوی، چې حبيب الله رفيع پرې سريزه ليکلې او سمون يې کړی. په دې اثر کې د ساعت او وخت او سفر په باب لنډه معلومات راغلي دي. دا اثر له سمون، بشپړتيا او سريزې سره ټول (۲۰) مخه لري او پر ۱۳۸۰ل کال د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولني له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې چاپ شوی دی.

۱۰- هند و کوهنامه:

د خوشال بابا یو منشور یونلیک دی، چې د دده دوو جگړه بیزو سفرونو بیان کوي. ددې یونلیک متن هم له تاریخ مرصع څخه را اخیستل شوی، دا کتاب د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني له خوا د لاهور په ملت چاپخونه کې پر ۱۳۸۰ل کال چاپ شوی او سریزو سره (۲۵) مخه لري.

۱۱- وصیتنامه:

د خوشال بابا یوه بله لیکنه ده چې په تاریخ مرصع کې د هغه لمسي افضل خان خټک خوندې کړې ده. دا لیکنه په مستقل ډول د حبیب الله رفیع په سریزه پر ۱۳۸۰ل کال په لاهور کې په ملت چاپخونه کې چاپ شوې ده. د کتاب لگښت د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني له خوا برابر شوی او د سریزو په گډون یې د مخونو ټول شمېر (۱۷) ته رسېږي. په دې لیکنه کې خوشال بابا خپلو زامنو او لمسو ته له نورو سره د چلند او سلوک په باب نصیحتونه کوي.

درېم خپرکی

د خوشال بابا د اند ځینې خواوې

خوشال بابا د علم او تفکر یو کان دی، هر څوک چې پر خوشال خپرنه کوي، نو دده د فکر ژورلید ته متوجه کېږي، د ژوند یو ډگر هم د بابا د فکر له پلوشو تیاره پاتې شوی نه دی، خود بابا د فکر د ټولو خواو و خپرنه، کتاب نه، کتابونو ته اړتیا لري، مور به دلته په ډېر لنډیز او چاینیز ډول د بابا د فکر ځینو خواوو ته نغوته وکړو:

صوفي خوشال

کله چې څوک د خوشال بابا د شعرونو ظاهري بڼکلا او خپله د بابا رندانه او شاعرانه مزاج ته گوري، نو داسې یو شخصیت یې

په ذهن کې تداعي کېږي چې خوشال داسې یو رند ، مست ، ازاد او باغي شاعر دی ، چې یوازې د ښکلا په میو مست دی او نور نو د ژوند د اسرارو تل ته نه دی ښکته شوی او د معرفت په خوږلنیو کې یې خپل روح نه دی لمبولای ، خو کله چې د بابا د کلام په سمندر کې اوږد سفر وکړي ، نو بیا ورته معلومېږي چې د بابا د فکر په سمندر او د تخیل په اسمان کې د معرفت څومره مرغلي او څومره ستوري بلېږي ، کله چې موږ د بابا صوفیانه کلام ته پام کوو ، نو یو داسې بشپړ صوفي زموږ په نظر راځي چې له عبادت او ریاضیت پرته یې بل هېڅ کار نه دی کړی . هغه د خدای معرفت د بنده لویه ښکمرغي گڼي او هغه چا ته چې خدای پاک دا ځواک ورکړی وي ، هغه د خدای خاص خاص بنده گان دي . دی وايي که انسان غواړي چې هغه لوی نقاش (خدای) وپېژني ښه به دا وي چې خپل ځان وپېژني ، چې څنگه او چا جوړ کړی يم ، لکه یو انځورگر چې یو انځور جوړ کړي او پر دېوال یې وځړوي ، نو خلک بیا ټول دهغه انځورگر صفتونه پیل کړي ، دغسې چې خدای (ج) په خپل کرم او پوهې انسان جوړ کړی ، باید موږ متوجه شو او د همدې انسان پېژندنې له لارې خپل رب او اصلي نقاش وپېژنو . بابا په خپل یو کلام کې وايي :

صورتگر چي ڀنبه صورت په دپوال ساز کا
کل عالم په صفت زبان د راز کا
د هغه نقاش په صنع نظر نه کا
چي له څه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا
سترگي، وروځي، پوزه نور کېږدي په مخ کي
غابن و شونډي، ژبه، خوله سره پرداز کا
يو سربل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چي په دواړو اورېدنه د اواز کا
بند په بند د لاسو گوتې و بله کېږدي
سر ترپايه درست صورت سره يو راز کا
که څوک زر کتابه و کښي له دې باب
که په کښل شي زربه نور پسي اغاز کا
هر و ښسته چي په صورت باندې لیده شي
که پرې ځير شي د شناخت و ربه درته واز کا
خاص بنده د خدای هغه گڼه خوشاله
چي د ځان په معرفت يې سرفراز کا^(۱)

(۱) د خوشال خټک کلیات، لومړی ټوک، د علومو اکاډمي، ۱۳۵۸ل کال، امخ

د تصوف ډېر تعريفونه شوي دي، چا ورته د فاضله اخلاقو او چا ورته د رباني عشق حصول ويلى دى، څوك وايي چې له لوى خداى (ج) سره د مانا او معاملي ساتل تصوف دى. شيخ عبدالقادر جيلاني وايي چې د خداى ^ﷻ او بنده ترمنځ چې كوم حجابونه دي د هغو لري كول تصوف دى، حمزه بابا وايي: ((د انسانيت له عنصر نه د حيوانيت او ملكيت تسلط پورته كول او دا دواړه د انسانيت تابع كول تصوف دى)).

هر صوفي چې كله د تصوف لاره نيسي، نو يو استاد ته اړتيا لري، چې د تصوف په اصطلاح كې ورته شيخ، مرشد او پير وايي، چې پرته له هغو ورته په دې لاره تگ ډېر گران او له خطره ډك وي. خوشال بابا هم همدا سې يو مرشد درلود، دى د حضرت شيخ رحماكار كاكا مرید و لكه چې وايي:

((طريقت كې مقلد د شيخ رحماكار يم))

او په يو بل ځاى كې ترې مرستې غواړي:

د خوشال تكيه په خداى ده بيا په تا ده رحماكاره

د تصوف له مخې كه يو انسان د خداى (ج) د ټولو صفاتو هنداره وي، خو يو صفت يې دا هم دى چې هغه مركزي حيثيت او د نورو ټولو صفتونو لپاره د محور حكم لري او هغه د انسان د تخليق منشا ده چې مركزي صفت لري.

په تصوف کې لومړی درجه د فنا فی الشیخ ده او هر کله چې دا فنا حاصله شي نو بیا سالک د فنا فی رسول مرحلې ته تیار شي او له دې مرحلې نه بیا د فنا فی الله او په پای کې بیا د بقا بالله مرتبه حاصلوي، چې د سالک ژوند ومري. خوشال وایي:

زه هاله د عاقبت ناوې قبول کړم

چې یې خپله تمنا ورکړه په مهر

تر هغه چې انسان په خپل فطرت غالب نه شي، هغه پر خپل وجود نه شي واکمنېدلای، د کائناتو تسخیر خولا ډېره گرانه خبره ده.

خوشال وایي:

بیا هاله د یگانګۍ له حاله لاف کړه

ته د غیرو اندېښنې له زړه خارج کړه

ترې په سل رنگه گلونه شگفته شي

هر سړی چې خاکساري واخلې ځان خاک کا

چې دې زړه هغه به وويني خوشاله

خو یوه قطره که تېر شي تر درخته

تر مطلوبه پورې شرط د رسېدو دی
که تمامه لار په وینو شي الوده

نور څه نه شته لاندې باندې
واړه دی دی چې څه کاندي

يو وهم که څه دي چې په خلکو باندې پېښ شو
دنيا دنيا هېڅ نشته که نمود که نا نموده

مخ دیار له خط و خاله مستغني دی
د غني وي هر اسباب له خپله کوره

د خوشال په شعرونو کې د تصوف دواړه برخې (وجودي) او
(شهودي) تر سترگو کېږي او د دواړو بنودنه یې کړې ده.

جدایي نشته وصال ځینې بعد وهم و خیال دی
له هغه چې هم خانه وم هم خانه یم لا تراوسه
هغه شان له خپله یاره بې و کیله بې ریباره
زه خوشال چې یگانه وم یگانه یم لا تراوسه

یار مې هسې رنگه ځای و نیو په سترگو
چې د هر لوري ته گورم واړه دی دی

خدای یو هسی فکر راکړ
چې په ملک په ملکوت دی
په اعلیٰ په اسفل واړه
که په نورو توره شپه ده
چې یې ملک راته رڼا کړ
پرې خبر یې زړه زما کړ
رانبکاره یې هر اشیا کړ
په خوشال یې سپین سبا کړ

یار د ما څه په کور دننه ناست و
زه بې روحه گرځېدم دده په مرسته

یار په هر لوري جلوه کا ورته گوره
که دې نه دي د لیدلو سترگې پټې

که دې سترگې د عرفان شته مبارک شه
د گلزار په ننداره چې استقلال کړې

یو مې بیاموند په هر څه کې
چې مې وکړ د زړه سپر

ذری ته چې داسې برېښې منوره
که پوهېږې دا برېښنا دې ده له لمره

شاعر خوشال

د خوشال بابا د ليکوالۍ زياته برخه د هغه شاعري ده، چې ده ورته د خپل ژوند (۵۸) کلونه وقف کړي وو. خوشال د خپل ژوند په دې (۵۸) کلن ادبي بهير کې تر (۲۵۰) عنوانو زيات اثار وليکل، چې زياته برخه يې منظوم اثار وو. بابا په خپل دې منظوم کلام کې د ژوند د بېلابېلو خواو منځپانگه خوندي کړې ده.

خوشال په شل کلنۍ کې پر شعر ويلو پيل کړ او لومړنی شعر يې پر (۱۰۴۲) ق (۱۲۳۰) ميلادي کال ووايه چې داسې پيلېږي:

عقل سل د مصلحت بندونه جوړ کا

چې د عشق سيلاب پرې راشي واړه نور کا

خوشال بابا د خپلې شاعرۍ له پيله بيا تر پايه پورې په بېلابېلو شعري فورمونو کې شعرونه وليکل چې په هغو کې قصيده، غزل، مستزاد، قطعه، رباعي او نور بېلابېل فورمونه شامل دي.

بابا په پښتو شاعرۍ کې د نوې پښتو شاعرۍ بنسټونه کېښودل، د پښتو شعر مانۍ يې ودانې کړې او کله چې يې

پښتو شاعري پیلوله نو دا ژمنه او وړاندوهنه یې هم ورسره کړې
وه چې:

د پښتو ژبه به اوس په آب و تاب شي
ما خوشال چې په پښتو شعر بیان کړ
کله چې خوشال بابا د پښتو شاعري عزم وکړ، نو بیا یې ټول
شاعران هم وتلل، د هغو نیمگړتیاوو ته یې گوته ونيوله او دا یې
هم وویل چې پښتو شاعري ترده پخوا په ټول تللې نه وه؛ وزن،
بحر او عروض یې معلوم نه وو او دا ټول ورته ده جوړ کړل.

یو په حال او په ماضي کې هسې نه و
چې ښکاره یې د خبرو راته خوند کړ
د میرزا دېوان مې ومانده په گوډي
مسخره مې ارزاني خویشکی زمند کړ
که دولت و که واصل و که دا نور وو
په خبرو مې د هر یوه ریشخند کړ
کلمې مې ورته سازې کړې د قندو
د وربشو په ډوډۍ به چې یې شخوند کړ

کله چې د خوشال بابا شاعري وغورځېده، نو هنگامې یې لور پر
لور خورې شوې.

بندوبست د پښتو شعر ما پیدا کړ
گڼه شعر د پښتو و غیر سیال
نه یې وزن نه تقطیع نه یې عروض وو
دوه مصرع یې د ضعیف بحر دوه تال
د غزل یې نه مقطع نه یې مطلع وه
نه صفت نه یې تشبیه نه یې مثال
گلستان زما د نظم شگفته شو
پرې وهي شیدا بلبله پروبال
گلدستی یې لور په لور په ملک خورې شوې
تر کابله تر کشمیره تر بنگال

خوشال خټک د خپلې دورې د کلتور او ثقافت یو ځلاند
ستوری و او د خپلې زمانې د ډېرو علومو او څانگو په باب یې
زیات معلومات په خپله شاعری کې بیان کړي دي. اوس که څوک
وغواړي چې د خوشال خټک اشعار ترجمه کړي، نو باید دایرة
المعارف یې تر څنگ وي، ځکه چې د ترجمان لپاره نه یوازې په
شاعری، تاریخ، حقوق، اسلامپوهنه او جنگي مهارتونو کې
معلومات په کار دي، هغه باید پر فلسفه، بیولوژي،
بنکارپېژندنه او د نورو علومو په څانگه کې هم معلومات ولري.
بابا وایي:

درست دېوان مې لکه باغ د علم گنج دی
په کې هر رنگه گلونه هر نهال

خوشال بابا سره له دې چې پر عربي، فارسي او ځينو نورو ژبو پوهېده او په پارسي کې خوييې نښه شاعري هم کړې ده، خود خپل ژور ملي شعور له مخې يې پښتو شاعري ډېره زياته خوښېږي، نو ځکه خو وايي:

پارسي شعر مې هم زده

سليقه لرم د دواړه

پښتو شعر مې خوښ کړ

هر څوک خپل گڼي بناغلي

نو ځکه خوييې بيا د پښتو شاعري، عروج ته ملا وتړله او هغه يې ډېره لوړه کړه:

په وزن په مضمون په نزاكت هم په تشبيه کې

پښتو ويل مې عين تر پارسي دي رسولي

هر کلام مې واردات دي يا ايهام دي

چې موزون مې په تقطع د بحر بند کړ

په تازه تازه مضمون د پښتو شعر

په معنی مې د شپراز او د خجند کړ

خوشال بابا د شعريو ناپاڼو سرچينه لرله چې دده د ځوانۍ له کلونو دا چينه را وخوټېدله او بيا دده د عمر ترپايه پورې

همداسې رڼه او بهانده پاتې شوه، د عمر يې لا څو کلونه پاتې وو چې د خپل د پوان بيتونه يې سره حساب کړل او تر (۴۰) زرو پورته شول.

د د پوان مې که بيت بيت سره حساب کړې

تر څلوېښتو زرو به تېر شي په سپړ کال

خوشال بابا د يو اور ژبي شاعر او ليکوال په توگه پر خپله ژبه داسې واکمن و چې له کلمو څخه يې شات و نبات جوړولای شول. د ژبې پر جوړښت او د نظم او قافيې پر فن دومره برلاسی او واکمن و چې د پرتاريخي، طبي، ټولنيز، سياسي او نور مسایل يې د نظم په تاريخيلاي شول، ځکه خو يې که فراقنامه هم ليکله، نو په نظم کې يې اچوله، که بازنامه هم، طبنامه او سواتنامه هم داسې او همدارنگه نور بېلابېل منظوم اثار.

لنډه دا چې که موږ د دنيا له هر شاعر سره د خوشال بابا شاعري پرتله کوو، نو څومره مانيزه رنگارنگي چې د بابا په کلام کې خوندي ده، دنړۍ د هېڅ شاعر په کلام کې نه ليدل کېږي. د هغو اکثرو کې يوه مانيزه برخه رانغاړل شوې ده، يا به تصوف وي يا به رزم وي يا به بزم وي او يا به نور څه، خو د بابا په کلام کې دا ټولې رنگارنگۍ شته، نو ځکه خو يو ايراني ليکوال ويلي دي:

((که چپرې فردوسي په زمي، حافظ په غنايي او سعدي په
تصوفي يا عرفاني برخه کې سره يوځای کړو، نو يو خوشال
ختک ځنې جوړېږي.))

ددې خبرې مانا دا ده چې خوشال داسې يو څو اړخيز شخصيت
دی چې يوازې په شاعری کې يې د ژوند څو څو اوې رانگارلي دي
او دده د کار او مبارزې اند و ژوند نورې برخې خولا پرځای
پرېږده.

فلسفي خوشال

کله چې څوک د خوشال څو اړخيز شخصيت مطالعه کوي، نو هراړخ يې چې مطالعه کوي، په پيل کې ورسره داسې فکر پيدا کېږي، چې خوشال به يوازې په همدې اړخ کې دومره رسېدلی وي او بس. خو کله چې ورته ځير شي په هره برخه کې د پوره فکر او نظر خاوند دی او خبره يې د کاني کرښه ده. د خوشال فلسفي خوا هم همداسې ده، کله چې د خوشال په اشعارو او کلام کې د هغه ژور فلسفي ليد ته متوجه کېږو، نو هلته مويو ستر او ژور فلسفي خوشال تر سترگو کېږي، چې ژوندني مسایل يې تر ريالستي د ايرې خوا په يو فلسفي نظر څېړلي دي.

د خوشال خان فلسفي اند دومره ژور دی چې ((علامه اقبال د خوشال خټک له اثارو نه گټه پورته کړې او د خودی فلسفه يې د خوشال خان له افکارو نه اخیستې ده چې هېڅوک ترې د انکار کولو مجال نه لري. علامه مرحوم په خپلو اثارو کې د خان بابا افکار د بل مشعل په توگه گڼلي دي او د خوشال خان دملي وحدت نظريه يې په دې ډول څرگنده کړه، چې ((بايد قبایل د ملت په وحدت کې ورک شي؛ ای ملگریه راشه چې د زړه خبره

درته وکړم، د خوشال خان هغه قبر هم د ځان لپاره خوښ نه دی
چې د مغولو د آسونو گرد پرې پرېوتی وي.))
د فلسفې یو تعریف دا هم دی: ((څه چې د انسان په ماحول او
فضا کې موجود وي او حواس یې درک کولای شي، انسان د
هغوی په باب فکر کوي او حکم پرې لگوي.))
همدغه فکر او سوچ خوشال بابا ته هم په مخه ورغلی او ویلي
یې دي:

ما چې نظر وکړ په ذرات په موجودات
ګول په جهان راغلم ترې به ګول درومم هیهات
یو څادر ترمیان وي فهم پاتې شي له کاره
دا هومره کیسې هومره ادراک د سموات
هېڅ نبي ولي یې درست اسرار موندلی نه دی
لویه کارخانه ده که وګوري کاینات

عقل چې ډېر الوت وکړي او د کاینات د راز په لټون کې خپلې
انتها ته ورسېږي، نو له مادیت نه ماورا له هر څیز نه انکاري
شي، ځکه چې تر خپل حد نه پورته الوت ممکن نه وي، دلته
فلسفه په تېرېدو شي او د انسان خیالات چې هر څه وي دا دي
چې کاینات یو بې منعده څیز دی، په اتفاق سره پیدا شوي دي
او په اضطراري ډول لګیا دی کار کوي، هېڅ غایه او مقصد نه

لري، انسان د سارتر په وينا په فضا کې غورځېدلی خو
غورځوونکی يې نه شته، نو شايد خوشال خان ته هم دا سوچ
ورغلی وي او ويلي يې دي:

دا عالم ريگ روان دی که يې گوري

خو هم هسې سره اوړي لاندې باندي

خو انسان د يو څيز تر کتنې او مشاهدې وروسته له هغه څيز
څخه انکار کولای نه شي، يانې دا چې هغه شيان چې تر ايجاد
دمخه يې نه منل، تر ايجاد وروسته يې مني.

خوشال بابا هم د عقل د الوت په پای کې چې د عقل واگې يې د
انسان روح ته حواله کړې، نو د يقين رڼا يې زياته شوه او ويې
ويل چې:

ډېر عالم زما په ياد
راغی تېر شو لکه باد
هم دا هسې راشي تېر شي
بس ځای نه لري استاد
عجب لويه کارخانه ده
چې پيدا کړه لوی استاد

بيا وايي:

هر تناب يې و دانا و ته معلوم دی
دا خیمه ولاړه نه ده بی تناب

گل ته چا دا هسې زېب او حسن ورکړ
چا يې هسې نه په نه پانې پرانستې

خو د ماورای طبعیت یا ما بعد الطبعیت د مشاهدې لپاره
مجاهدې ته ضرورت دی، لکه چې خان وایي:

همپشه ژوندون که غواړې درته وایم
همپشه کوه له نفس سره جهاد

خوشال بابا بیا د خدای پېژندنې په فلسفه کې دومره خپل نظر
ژور غځولای چې په هر څه کې یې د خدای نور ننداره کوله او
په هر څه کې یې هغه لیده.

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیدایښه ناپدید شو

حمزه بابا د خوشال بابا پر همدغه یوه بیت، یو کتاب لیکلی او
د هغه دا شعریې له فلسفې او تصوفی نظره خپرلی او شنلی دی.
ددې خبرې مانا داده چې خوشال دومره ژور فلسفې او تصوفی
لید لري چې پر یوه بیت یې هم یو کتاب لیکل کېدلای شي.

کره کتونکی خوشال

لکه څنگه چې مو یادونه وکړه، د خوشال بابا ژور او تېز نظر د ژوند هره خوا او د هنر بېلابېل ډگرونه په خپل کلام کې رانغاړلي دي، داسې یې کره کتنه، نیوکه او بیا د سمون لاره هم له یاده نه دي ایستلي. خوشال بابا لکه څنگه چې د پښتو ژبې او ادب پلار گڼل کېږي، داسې په علمي، ټولنیز، ادبي او سیاسي ډگر کې هم یو ستر او ژور کره کتونکی دی.

له یوې هنري ښکارندې (شعر) څخه رانیولې بیا تر یوې لوړې ټولنیزې پېښې او عمل پورې چې هر یو دده په نظر نیمگړی معلوم شوی، هغو ته یې د انتقاد گوته نیولې او بیا یې د سمون لاره هم ورپه گوته کړې ده.

خوشال بابا یو زړور کره کتونکی و، نه یې د چا مدح کوله او نه یې ځانستاینې ته اړتیا لرله، خوشال له فکري، اقتصادي او ټولنیز پلوه په داسې یو دریځ کې و، چې د سالم انتقاد لپاره یې وړ صفتونه او ظرفیتونه لرل، نو ځکه خوده له خپل ځانه نیولې تر خپلو اولادونو، کورنۍ، قبیلې او ټولو پښتنو پورې څه شی چې په کې د انتقاد وړ وو هغه یې څرگند کړي او نیوکه یې پرې کړې، همداسې یې په ادبي او سیاسي برخه کې د سمون او اصلاح لپاره ډېرې نیوکې کړې دي. د خوشال بابا د نیوکې

محتوا ځکه پر خلکو بڼه لگېږي چې حقيقتونه څرگندوي او د رښتياينې پر بنسټ ولاړه ده.

بابا دومره اخلاقي جرئت لري، چې که په ځان کې يې هم نيمگړتيا وي هغه نه پټوي او په ډاگه يې وايي:

د مغول نمک مې و خوړ شپږ پېړۍ
ما د زرو پکې روغې کړې بېړۍ
رعيت مې يو سفزيه درست خټک و و
په عزت او په حرمت کې يې څه شک و
د مغول لپاره ما تورې وهلې
پښتنو به راته کړې ډېرې کنځلې

يادا چې:

چې منصب مې د مغول خوړ يو ملک وم
چې منصب د مغول نه شته اوس ملک يم

خوشال بابا بيا په دويم گام کې پر خپلو ځينو زامنو او د کورنۍ پر غړو چې دده پر وړاندې په ناحقه را ولاړ شوي او يا يې نافرمانې کړې او يا هم د خپل ولس پر ضد ودرېدلي، سخت انتقادونه کړي او د هغو شخصيتونه يې څېړلي، شنلي او څېړي يې ورته څرگندې کړې دي:

نا خلف مې حواله کړ په تقدير
نصيحت ورباندې نه کاندې تاثير
خوی خصلت چې ازلي وي نه نور کېږي

په ارشاد او په تلقين د کامل پير
بد فرزند دې خدای د هېچا پيدا نه کا
په خصلت يې پلار په ځان دی مور په وير

يا دا چې:

زما زويه د ننگ نه دي غړيتهار دي
پرې پوهېږم چې همه واره مردار دي
نه يې لويه اندېښنه نه يې لوی کار شته
د مغولو و طبخ و ته تيار دي
د منصب د اضافو خبرې کاندي
په عزت، په حرمت کله خبردار دي
اتفاق، يگانگي يې سره نه شته
همگي روان په بېله بېله لار دي
نه د نوم دي نه د شرم نه د ننگ دي
اندېښنې يې د ناکس، د ناسردار دي
شکایت له نورو مه کوه خوشاله
چې خپل زويه هم په ننگ له تا ويزار دي.

چې پيدا دي همگي زماله ځانه
که پنځوس دي که شپېته دي داغ د زړه دي

يو و پلار نيکه ته نه شو
همگي د مور په شان

اشرف سر تر سره نفس اماره دی
په حسد په حماقت کې اواره دی

د مور پلار نيکه ته نه دي
دا ناکس دي لابل شان
په ژوندون مې خپل خای ورکړ
باندي زه شوم مهربان

يو خولا په کې افت شول تر دا ميانه
خوک ((بهرام)) غوندي بد بخت بخيل شي

چې هېڅ کار نيولی نه شي استوار
په شامت يې خپلخانه شي تار په تار
خوک ((سدو)) غوندي نامراد عبد الزوجه شي
په تنگسه له خپله پلاره شي ويزار
خوک ((مالو)) غوندي ((جلو)) غوندي

پیداشی
سراسرواره نابود او نابکار

مرگ دنا اهلوسبا بیگناه غوارم
دعای مبی داده الله الله غوارم
زما توبه ده د بهرام له خیره
دده له شره امان پناه غوارم

زما زره له چانه روح نه دی بهرامه
د هرچا سره می زیست دی له ناکامه
نوردی نوم زما په زویو کی حساب مه شه
د خوشال ختک وینا په دا تمامه

چی په های یی ناقابل زویه خانی کا
د خوشال خاطر په دا پاره پاره دی

لکه خنگه چی خوشال خان پر خیل خان او هم پر خیلو زامنو
نیوکه کوی او نیمگرتیاوی یی رابر خیره کوی داسی پر خیلې
قبیلې (ختکو) هم نیوکی او انتقادونه لری او د هغوله خینو
عملونو او نیمگرتیاوو خخه هم ناخوبنی خرگندوی.

له خټکوننه مې هومره زړه ناخوښ دی
چې توبه دهمگي خټک له نامه
د نعمت په قدر هېڅ خبردار نه دي
نوم خټک به مې خلاص نه وي له انعامه
خټک واړه د دودام دي که يې گورې
څوک به څه غواړي د خپلو له دودامه
د وفا په ځای همه واړه جفاده
چې به ماته رسېده له خپله قامه
که په توره خټک خپل کړې گنې خپل شي
کنه هېڅ به يې خپل نه کړې له اکرامه

چې زما اختيار يې خوار کړ
خدای دې خوار هغه خټک کا

درست خټک زما په دور
نامور شو او پوه دوران
که خټک په محکمه پروت و
پاس مې يووړ په اسمان

تفحص که شوک د خوږ زړونو کاندې د خپل قام له لاسه ورک خوشال خټک دی

خوشال بابا د خټکو تر انتقادي دایرې او نیوکې وروسته، پښتانه په خپله انتقادي دایره کې داخل کړي او هغه نیمگړتیاوې چې په پښتنو کې دي هغه یې یوه یوه خپلې ده. په پښتنو کې به د خوشال بابا غوندې هېڅ داسې بل لوی لیکوال تر سترگو نه شي، چې د بابا په څېر د پښتنو پر رواني چلند او ټولنیز ژوند بلد وي او هغو ته یې په خپلو اثارو کې په دې کچه ځای ورکړی وي. خوشال بابا د خپل فطري بغاوت او ژور فکر له مخې د پښتنو نیمگړتیاوې هم خپلې او نیوکې یې پرې کړي دي. د خوشال بابا اثار د پښتنو د ژوند هندارې دي، چې د هغوی بڼگنې او بدگنې ټولې په کې په ښه روښانه ډول څرگندېږي:

لېوني شول پښتانه په منصبونو
خدایه ما ژغورې له هسې غضبونو

پښتانه لکه مگس ورباندې گرځي
ورته ایښی دی مغل د حلوا تال

شرم دی ننگ دی که دارد سردی
سمه می پرېنبوه خای می گردی
پنستانه واره دمغول شوروا خوری
ماتہ یی پاتی دا شور و شردی

پنستانه په عقل پوهه خه ناکس دي
کوټه سپي دقصا بانو د جوس دي
اوبن له باره په ولجه په کور ورغلی
په ولجه د اوبن د غاړې د جرس دي

درست جهان په ناپوهانو سره ډک دی
ولې زیات که پکې وگوري افغان دی

که رښتیا وایم شېرشاه دا هسې نه و
لکه مور یونن پیدا له کوهستانه
پنستانه چې بې ننگي کا خوک یې خه کا
گورستان لره به دروموله ارمانه

که په نور خلکو کې ښه سړي موندل شي
ولې ښه سړي به لرو وي افغانان

هره چار د پښتانه ترمغل بنه ده
اتفاق ورسره نه شته ډېر ارمان
د بهلول او د شېرشاه خبرې اورم
چې په هند کې پښتانه وو بادشاهان
شېر او اووه پيری يې هسې بادشاهي وه
چې په دوی پورې درست خلک وو حيران
يا هغه پښتانه نور وو دا څه نور شول
يا د خدای دی اوس دا هسې شان فرمان
که توفیق د اتفاق پښتانه مومي
زور خوشال به دوباره شي په دا ځوان

پښتانه د ادم زاد له زاده نه دي
د عفريت دی که د ديودې که د د دي

خوشال بابا د پښتنو تر څنگ مغول هم د خپل انتقاد په دايره
کې شامل کړي دي. د خوشال بابا د ژوند او مبارزې يوه زياته
برخه له مغولو سره په دوستۍ او دښمنۍ کې تېره شوې ده. لکه
څنگه چې بابا ته پښتانه معلوم وو، داسې ورته مغول هم بنه
معلوم وو. نو ځکه خو يې د هغوی ظلمونو، بدو عملونو او نورو
نيمگړتياوو ته هم نغوته کړې او انتقادونه يې پرې کړي دي.

مغول پاچا (اورنگزېب)، چې د خوشال بابا د سياسي مبارزې يو
اړخ ورسره تړاو لري، د بابا په کلام کې ډېر زيات ياد شوی او
غندل شوی دی او همدارنگه نور مغول هم.

تفاوت د خپل پردي ورباندې نه شته
که يې گوري اورنگزېب بادشاه گمراه دی
د لاکه چې هندوستان توره تياره ده
په هر ځای دده د خويه بويه اهدی
د اورنگ بادشاه په دور آرام نه شته
چا ويل چې جهان ځای د آرامگاه دی
که زينت و ته يې گوري يوزيد دی
که طاعت و ته يې گوري اهل الله دی

وخت د اورنگ شاه دی د هر چا تسپې په لاس دي
خدای (ج) ځيني خبردی په اخلاص که په لباس دي

پلاريې په بند، وروريې بند بند کړ
ځان يې هم شيخ، هم دانشمند کړ
اوس په غزا کې خپل ځان غازي بولي
په خو خورنگ يې، خپل ځان خرگند کړ

خانان يې واره تلاوت خوان کړل
د هند هندوان يې دانشمندان کړل
وخت د اورنگ دی عمل يې هېڅ نه شته
خو کتابونه يې په عالم گران کړل

ددې دور شيخان ډېر دي لور په لور
اورنگزېب بادشاه د وارو دی انخوړ
په هغه چاره قلم ساز کا قرآن کښي
په هغه چاره شهرگ پرې کا دروگر

نو ځکه خو خوشال بابا د داسې واکمن اطاعت نه کوي:

اطاعت د اولوالامر ځکه نه کړم

خليفه د زمانې په زړه کافر دی

بابا د نورو مغولو په باب هم انتقادونه لري:

د هند په تخت چې عالمگير کېناست

په خلکو کانی د اسمان پرېوت

بابا د مغولو پر ضد په مبارزه لاس پورې کوي او د پښتنو د
يووالي هيله کوي، چې ټول پښتانه بايد له کندهار تر اټکه د

ننگ په کار کې پټ او بنکاره سره یو شي، چې د مغولو له ستم نه
ځان خلاص کړي.

ټول پښتون له کندهاره تر اټکه
سره یو د ننگ په کار پټ او اشکار

ناگهانې په دا ملک فساد بنیاد شو
د ما هم د تلافی کار را په یاد شو

نن د وارو پښتنو په ننگ ولاړیم
دا چې هسې په هر در هر در ننگ ولاړیم
چې پښتون شوم په داهسې سپینه ریره
نور مې خدای مه کړه مغول وایم په خیره

و مغول و ته به نن کړم اټک پوله
ملک به خلاص کړم د مغول له غاله غوله

خوشال بابا نه یوازې په ټولنیز ژوندانه کې د ټولنیزو
نیمګړتیاوو نقاد دی او پردغو برخو یې نیوکې کړي، بلکې پر
هغه چا یې هم سختې نیوکې کړي، چې د ریا عبادت یې د خپل
ژوند د اړتیاوو د خړوب وسیله ګرځولی او خلک پرې تېرباسي.
خوشال تل دا ډول شیخان غندلي او له دې ډول ملایانو سره یې
ورانده ده.

حقيقي سجده هغه ده چې د يار په لوري يې کړې
و کعبې ته چې سجده شي دا سجود دی مجازي

هر چېرته چې گرځي په لاهول ورنه تېرېږه
سل بلا په زړه کې سل دانې تسپې په غاړه

د ابليس غوندي مکرونه يې په زړه کې
په فريب کې تر ابليس ه لاهردی

د پردي چې تر تانه، خپل خان ملک کا
په بنو خبرو، خان په فلک کا

نغوذ بالله، چې بنه يې ځير کړې
شيطان تر خان پورې، لکه کودک کا

په خوله يې ذکر په زړه کې نور فکر
فساد د دور دان شايخان دي

چې د کنز د قدوري شي خان ملا کا
هر حلال حرام په خان باندي روا کا
نه د کنز په دقيقو خه خبر شوي
نه په مخ د قدوري مبصر شوي
کتابونه په سر کېردي خان ملا کا
په هر کلي علت گرځي ټگي غلا کا
کېني شرع پرېکوي په رشوتونو
خان قاضي کا په غلط روايتونو
و هرچاته مسلې د سخاوت کا
خپله خونه ډکوه بله غارت کا
په مسجد راځي پنځه وخته اذان کا
چې ذکات سرسايه نه وي مسجد وران کا
د ميراث مالونه خوري له ظالمانو
نوم په خان باندي کېردي د عالمانو
په دا هسې علم برنډ کېني ملايي
و عالم ته ميراث خور د انبيايي
نه يې کښل زده، نه لوستل زده، تل ټگل کا
تعويذونه ورکوي په دروغ کښل کا
په ناروغ يې خونبي لا زياته ترروغ شي
څښت، تعويذ، دعا، هيکل کې په دروغ شي
لا رنځور غريب صحت نه وي موندلای

چې اخون وي اخیستو ته ور نیولای
که په ورکړه کې څه درنگ څه خو تعطیل وي
په غوغا په شور و شریې قال و قیل وي
چې دازر هسې ناسازې کا اغازې
خپل مقصود مطلوب حاصل کا په ناسازې
چې څوک ترس له خدایه نه کاندې غلول کا
اس به پرېږدي زین به باندې په جاهل کا

مړیدي په کلا په نمبره ده
که پیري مړیدي دا ده مسخره ده
څوک په پیر او په مرشد څه لره ویاړي
خپل مراد دې همگي له علمه غواړي
شیخ په گوت کې ناست دی چې دنفس سره غزا کړم
چې شي تورو ته وړاندې غزا داده

په خوله کلیمه لولي نمونځ روژه کاندې کافر شته
دعوي کا د شیخیه، تر شیطان له لار شته
له کوره لوټه واخلي، استنجالره روان شي
تقوی تر هسې حده، په ولجه یې وړي که زر شته
یوځای الوده نه دی په دا هسې درو پشانو
په دا دور که گورئ دا ناپاک په هر کشور شته

مذبذب په قول په عهد په پیمان دی
په طاعت په عبادت کې که بلعم شي
په اخرانس په نغوته بې ایمان دی
زه خوشال خټک بنده د هغه چایم
چې یې رو د زړه د خولې سره یکسان دی.

تل قرآن د وړاندې ایښی قرآن لولي
ولي هېڅ عمل یې نه وي په قرآن

خوشال بابا د یو لوی مفکر او سالار ادیب په توګه، ادبي برخې
هم له نظره نه دي غورځولي، د خپلو لیکوالو ادبي نیمګړتیاوو
ته یې هم ګوته نیولې، آن پر داسې لیکوالو یې نیوکې کړي، چې
ترده وړاندې پرې چا د انتقاد جرئت نه شو کولای، خوده د خپل
فنان ذهن او ژور لید له مخې د هغوی اثار وتلل او نیمګړتیاوو
ته یې ګوته ونيوله.

تر بابا دمخه ډېر لوی شخص چې مذهبي شهرت او اغېز یې تر
لیکنو زیات و، هغه اخوند درويزه و چې چا پرې د انتقاد کولو
جرئت نه شو کولای او هغه وخت په ټولنه کې مطرح شخص او
لیکوال و، خو خوشال بابا د هغه اثار وتلل او بیا یې پرې داسې
نیوکه وکړه:

درویزه له یوه لوري را پیدا شو
په لر علم په دا ملک کې لوی ملا شو
د روښان خیرالبیان یې ولیدلی
هغه هم مجهول بیان و ناسپندلی
ده چې خوشې میدان بیا موند سخنگوی شو
په ویل کې یې چې زړه و هسې توی شو
درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم یې مخزن الاسلام کړی جناب دی
که یوه مسره په شل بله په سل ده
نامر بوطه ناموزونه په ویل ده
مسلي لس نظم کړي په پښتو دی
درته څه وایم چې څه دي د ایستو دي
د اخوند درویزه د (مخزن) په باب زیاتوي چې دا یو مجهول او
بې وزنه کتاب دی او هغه د عربي قصیدې بوسیري ترجمه ښيي.

هر هر بیت د قصیدې چې در مرجان دی
په پښتو کې تراور بشو لا ارزان دی
قصیده د بوسیري ترجمه کړې
عربي یې تر پښتو مضحک راوړې

مخزن مې د اخون چې تمامي په نظر کښېوت
په دې کې عروض نه شته نه يو بحر ما موندلی
يو کتاب دی درويزه سره جوړ کړی
د سوات خلک يې له کل علمه موړ کړی
نا معقول مجهول بيان په کې بې ځايه
په کې بد د حسين وايه يزيد ستايه
په حيرت به واړو گوتې وچيچلې
د اخون په مخزن چاگوتې کښېولې.

خو هغه چا چې پوره او کره شعر ویلی، خوشال بيا هغه ستایلی
دی، لکه میرزا خان انصاري:

له چانه په پښتو کې ما میزان میندلی نه دی
میرزا په دا زبان کې ویل کړي دي تللي
خوشال بابا په یوه قصیده کې د ځینو نورو شاعرانو ارزونه
داسې کوي:

يو په حال او په ماضي کې داسې نه و
چې ښکاره يې د خبرو راته خوند کړ
د میرزا د پوان مې و منډه په گوډي
مسخره مې ارزاني خویشکی زمند کړ

که دولت و که واصل و که دا نور و و
په خبر و مې د هر یوه ریشخند کړ
کلمې مې ورتنه سازې کړې د قند و
د اوربشو په ډوډۍ چې به یې شخوند کړ

هر چې لاف و هې د شعر
نن په دا دور دي ډېر
خدای دي نه کا چې به وایم
حال د دیو تېرو بېر
څوک پاوي څوک نیم پاوي دي
قلندر په کې نیم سپر
چې د موزه په حساب دي
هېڅ مې نه دی واصل هېر
بل دولت فقیر درې پاوه
نه ترې څو سرشاهي سپر

د هغه شاعر داني وشه په ژبه
چې د شعر درداني پلوري په مال

دهغه شاعر مخ تور شه چي په طبعه
وهر درو هر دربار و ته ولاړ وي.

ټولنپوه خوشال

خوشال نه يوازې د خپلې ټولنې يو فنان او هنرمند دی، بلکې د خپلې ټولنې او خپلو خلکو يو رنځپوه او اروا پوه هم دی. خوشال بابا د خوی، خصلت، فن او مسلک له مخې د ټولنې وگړي سره وېشلي، تللي او تجزيه کړي يې دي او په ټولنه کې يې د هر چا کار مشخص کړی دی.

خوشال بابا د يوه ټولنيز او سياسي شخصيت په باب په خپل کتاب (دستارنامه) کې دقيق معلومات وړاندې کړي. د خوشال بابا په اند که څوک غواړي په ټولنه کې يو لوړ سياسي او ټولنيز شخصيت د (دستار سړی) شي نو بايد شل هنرونه او شل خصلتونه زده کړي، ده دا شل هنرونه او شل خصلتونه هر يو په خپله دستارنامه کې تشریح کړي دي. په شلو خصلتونو کې خوشال بابا د نارينه لپاره يو خصلت هم، شجاعت ضرور بولي او دا د (مرد) لپاره لازم گڼي، ځکه خو نو په ټولنه کې د (مرد) او (نامرد) لپاره خاصې پولې ټاکي، چې د هغو له مخې يو بل سره توپيروي خوشال بابا وايي:

مرد به نه شي په گفتار
چې دې وکنځي مرد نه دی
چې شه دی خو انتقام دی
چې عزت ورڅخه نه وي
هم مهره لره هم زهر
چې هم تندر هم باران دي
مرد به غم د خپل هنر کا
مرد به غم کا د خپل شرم
نامرد فخر په نسب کا

خو پیدار نه کړي کردار
که له تانه وي په ډار
د مردانو کار او بار
هغه مرد نه دی په کار
بڼه مردان دي لکه مار
تر هغو مردانو څار
نه د زرو، نه دینار
د عزت، د اعتبار
مرد نه مور لري، نه پلار

مرد هغه چې همت ناک برکتناک
له عالمه سره خوږ په زیست وژواک
مخ یې مخ، قول یې قول، عهد یې عهد
نه دروغ نه یې فریب نه تش تباک
لږ ویل ډېر یې کول په خاموشۍ کې
د غونچې غوندي خوله ډکه، سینه چاک
چې خبره د پستی د بلندی شي
په لویي لکه اسمان په پستی خاک
په تمکین کې لکه سبر، په سخا کې

په هر لور خانگې ږنگورې لکه تاک
لکه گل شگفته روی تازه په باغ کې
همېشه د بنو بلبلو پرې بلغاک
چې دا هسې بڼه ویل کا زه حیران یم
چې خوشال راوړ له کومه دا ادراک

د مرد په باب بیا په نورو شعرونو کې وايي:

مرد به غیور وي مرد به صبور وي
هم به په عفو په کرم مشهور وي
نامرد هغه دی په حقیقت کې
چې دا څو توکې یې له دله دور وي

که د مردانو په دین ایین یې
نه بند په سره یې نه بند په سپین یې
که نه دې تخت شته نه دې افسر شته
قیصر د روم یې فغفور د چین یې

څو وانخلي له غلیمه انتقام
مرد نه خوب کا نه خوراک کا نه آرام

چې د ننگ او د ناموس اندوه یې نه وي
د هغه سړي به نه وي احترام
چې د بل تر لاسه ورغی د بل شو
مرد به خپل لري د خپل فکر زمام

په جهان کې که مردان دي هم هغه دي
چې و سختې ته ونیسي ځانونه

واړه زړونه فراغت دي په بنادې کې
چې په غم کې مردانه شي سخا هغه

له دې بیتونو څخه معلومېږي چې دی هغه چاته په درانه نظر
گوري چې له گفتار سره کردار هم ولري او د عمل جنبه یې ډېره
درنه وي، هغه څوک چې د چا سترگه ترېنه نه سوزي او خپل
انتقام په لوړه پیمانې نه شي اخیستلای، یایې د خپل فکر زمام
په خپل لاس کې نه وي او پر پت او عزت باندي، د سرو مال
بندلو ته نه وي تیار، دده د احترام وړ نه دی.

دی (مرد) له مار سره تشبیه کوي چې باید هم زهر ولري او هم د
مهر موره، هم لکه د اسمان وربخ، د رحمت بارانونه ورسره وي او

هم اسماني تندر چې د سړي ځواب په توره ورکړي او په سختو حالاتو کې د صبر او متانت خاوند وي.

د اسمان په څپر لويي او بلندي او د ځمکې په شان فروتني دواړه د يوه لوی شخصيت لپاره ضروري گڼي. پر عهد و قول ټينگار، له چل ول او ټگۍ برگی نه ځان ساتل، د نارينه ژوند شعار بولي. که څوک د مردانو پر دين او ايین ټينگ وي، هغه ته د روم قيصر او د چين فغفور وايي، د خوشال په نظر بريالی شخص بايد د تمکين او وقار خاوند وي.

د خان په ټولنيزو نظرياتو کې دا ټکی هم نظر ته ډېر راځي چې دی د انسان فطري او طبيعي استعداد ته په ډېر اهميت قايل دی او ذاتي استعداد د انسان په شخصيت جوړونه او ټولنيز ژوندانه په سمون کې ډېر موثر گڼي. لکه چې په دې لاندې شعرونو کې وايي:

چې بنياديې پيدا شوی په نفاق
د هغه نه طمع مه کړه اتفاق
چې وودلې وي په ذات توره شړي
سپينول يې وهرچاوت ته دي شاق
د غسل سره يې خوره خوړه به نه شي
مرغوني چې ترخه دي په ميشاق
که ((اخلاق ناصري)) په يادو ووايي

په اخلاق کې به ښه نه شي بد اخلاق

دغه راز د خوشال بابا په کلام کې په لسگونو ځايه داسې مسایل څېړل شوي چې د ټولنپوهنې له نظره د انسان شخصیت او ماهیت څېړي، د خوشال د اثارو په هېنداره کې زموږ د ټولنې انسان له هر پلوه ډېر ځلېږي او د هغه ښېگڼې او بدگڼې په کې له ورايه ښکاري، نو له دې کبله خوشال ته زموږ د ټولنې يو وتلی ټولنپوه ويلاى شو.

رنځپوه (طبيب) خوشال

په دارو کې چې بڼه نیت وي
دارونه وي عبادت وي
عبادت په روغ صورت شي
گنې کله عبادت شي

خوشال بابا د علم او فن د نورو برخو په شان په طب او طبابت کې هم لوی لاس درلود، د خپل وخت پر زیاتو طبي علومو خبر و، په طبي برخه کې یې زیاته مطالعه کړې وه. ځکه یې نو په خپل کلام کې طب او طبابت ته هم زیات ځای ورکړی دی، ده هم په یو شمېر شعرونو او نثرونو کې دا موضوع خپرلې او هم یې د (طب نامه) په نامه یو مستقل منظوم اثر لیکلی دی. له طبنامې پرته په (فضل نامه) کې هم د طبي مسایلو په باب یو شمېر لارښوونې شوي دي.

خوشال بابا په طبي برخه کې تر هر څه وړاندې د انسان لپاره د عقل او روغتیا د ساتنې لارښوونه کوي. د بابا په نظر که په یو

انسان کي عقل او صحت دواړه ښه وي، نو ډېره خوبې ورسره ده
او که دا نه وي نو خوبې ورسره نه شته:

يو صحت بل عقل غواړه
ته په دا کي خوبې غواړه
که دا دواړه توکه نه وي
نوره هره خوبې ولاړه

پخوانيو حکيمانو او صوفيانو د روحاني قوت د پيدا کولو
لپاره درې شيان لازمي گڼلي دي:
(کم ويل، کم خوړل او کم ويد بدل). خوشال بابا دا موضوع
داسې يادوي:

ابدال په دا څلور خويه ابدال دي
کم ويل کا کم د چا سره گډون
کم ملاستي کا په خوراک کا کمه مينه
په دا شان يې په عالم کي دي ژوندون

اوبه د ژوند لوی نعمت دی چې بې له اوبو ژوند امکان نه لري،
بابا د صحي اوبو په باب وايي:

که اوبه وي د باران ياد چيني
د کوهي اوبه ضرر دی د بشر
بني سړي خوږې اوبه د سړي خان دی
ولي تود طعام سړي اوبه ضرر
چې تودې اوبه خوک څښي غارمه وهلی
پري نقصان د اشته شي رنگ اصغر

د خوراک په باب وايي:

خو چې ډېر طلبگار نه شي طعام مه خوره
هر زمان په شخوند کې مه شه لکه ستور

ډوډۍ غنمينه وي که اوربشینه
په وخت د لوږې خوږه لگينه
موږ د نباتو حلواته نه گوري
هونبیار به پوه شي په دا رازونه

خوشال بابا د سړي ځواک او د ملا د پياوړتيا لپاره نصيحت
کوي او د زياتې کوروالۍ نه کولو ته سړي رابولي، د خوشال بابا
په نظر ((د صحت په کار کې ډېر فکر بايد وي)).

داد ملا اوبه يې واره در گوهر دي
که سړی يې شي د قدر نه خبر
در گوهر به هغه شوک لوني بې حايه
چې په پوهه کې ابله وي گېدی خر
خوشال بابا په دې بيتونو کې هر څه بيان کړي، خو ورسره يې د
علاج او درملنې لپاره هم لارښوونه کړې ده:
که قوت زياتوي تل خوره شوده پي
چې تر دانه دارو نشته معتبر
که يې مومي اوړی ژمی گبينه خوره
خو په سود يې خبر مه کړه خپل پدر

خوشال بابا د انسان د بدن د زياتو برخو او د هغه د زياتو
ناروغيو د علاج لپاره داسې لارې ښودلې دي، چې آن په ننني
عصري طب کې هم ورڅخه گټه اخيستل کېږي: خوشال بابا اول
دا نصيحت کوي چې ناپوه طبيب ته مه ځئ، چې دارو يې خطر
لري:

د طبيب دارو هاله خوره چې حاذق وي
د ناقص طبيب دارو لري خطر

د انسان د روحي آرامۍ لپاره وايي، چې سپرې بايد په باد او غبار کې ونه ګرځي، ښه هوا او خوشبويي کې وګرځي چې صحت ته ګټه لري:

ګرد، غبار، غارمه، چکر هوا بد بويه
رنځ علت و با پيدا کېږي اکثر

خوشبويي خو لګوي هومره فايده ده
تندرستي ده هم سنت د پيغمبر

اوسنی طب وايي، د هغو انسانانو لپاره چې وينه يې زياته وي په کال کې بايد يو مقدار وينه وباسي، دا کار يې صحت ته ګټه رسوي. بابا وايي:

فصد سپرې سره نافع دی
د هزار علت دافع دی

د سترگو د علاج لپاره وايي:

که رانجه سړی تاوده کا
ا طریفل سره یې اوبه کا
په کې ډوب تاوده رانجه کا
اووه ځله دارنگ وککا
په دارنگ د بنځې پی
اووه ځله ډوب پړی کئی
بیا دې واره بنه میده کا
په لېمو دې یې بنه سیده کا
چې د سترگو گوهر یې زحمت وي
نور به دارانجه صحت وي

د ټوخي دارو:

بنه پخه کرکنه گوره
ځنې زړی واخله وروره
هغه زړی بنه وریته کړه
آس یې گډ په گبینه کړه
د هر ټوخي دارو دا دي
چې آسان دارو دي دا دي

د نس خوږي دارو:

بنه دارو دي دا د گېلې
که دې درد کېږي د گېلې
انگزه سپيرکي چوکار هم
نمک سنگ واخله اشخار هم
بنه خربه هليله گوره
پوست يې واخله زما وروره
دا پينځه توکه همدمه
سره واره دوه درمه
اوبه واخله خلوړ سپره
پرې دارو لمبه کره تېره
سره واره جوشيده کره
نرم اور پسې سيده کره
چې نيم سپر اوبه شي پاتې
اوبه نه وي کمې زياتې
بيا ورگډې کره شکرې
په ناشتا به يې ونغرې

د مټانې ډبرې دارو:

سهاگه، چوکر، کورزې
له تودو اوبو چې نغري
که څلوېښت ورځې څوک وڅوري
رنځ د سنگ مټانې وړي

په طب نامه کې همدارنگه د سترگو د ځينو ناروغيو، د گنده
دانو، بواسيرو، اشتها، جلابو، د وجود بادو، سردرد او ځينو
نورو ناروغيو په باب هم معلومات، علاج او لارښوونې راغلي
دي.

سیاستپوه خوشال

د خوشال بابا د ژوند یوه زیاته برخه په سیاسي مبارزه، کار او زیار تېره شوې ده. خوشال خان که خاني کوله، که ملکي، که جاگيرداري او یا هم قومي مشرتوب، نو په ټولو کې سیاست نغښتی و، خوشال بابا د ژوند د ډگر عملي سیاستوال هم و او د خپلې عملي او ذهني پوهې او تجربې له مخې سیاستپوه هم و. ځکه خو په سیاسي علومو او پوهنو کې د خوشال تجربه او نظر د زیاتې تاییدونې وړ دی. خوشال چې د خپل ژوند په (۱۴) کلنۍ کې له خپل پلار سره یوځای د خپلو رقیبانو پر ضد په جگړه کې شریک شو، په حقیقت کې همدا دده د سیاسي ژوند پیلامه گڼل کېږي. د خوشال سیاسي مبارزې بیا آن دده د عمر تر پایه پورې دوام وکړ، آن تر دې پورې چې ده وصیت وکړ؛ ما داسې ځای کې بنځ کړئ چې د مغولو د اسونو گړد زما پر قبر پرېنوزي. مانا دا چې له تنکي زلمیتوبه بیا تر بوډا توبه پورې د خوشال ژوند په سیاسي مبارزه او هلو ځلو کې تېر شو.

خوشال د خپلې سیاسي مبارزې په ترڅ کې له ډېرو سختیو او کړاوونو سره هم مخامخ شوی او یو ځل یې څلور کلن بند هم گاللی دی. خوشال د همدې څلور کلن بند په موده کې له خپل

نبوغ نه گټه واخيسته، د (دستار نامې) پر ليكلو يې پيل وكړ او په (۱۳) ورځو كې يې داسې يو جامع كتاب وليكه چې د سياست، ټولنيزو چارو او قومي مشرتوب لپاره ډېر معتبر اثر گڼل كېږي.

خوشال خان په دې اثر كې د لومړي ځل لپاره د يو سياستوال او قومي مشر د (دستار سړي) لپاره يو لړ اصول وټاكل، چې د هغو د پوره كولو له مخې يو څوك كولاى شي د قوم مشر شي، سياستوال شي او يا د دستار تر لولايق وگڼل شي. د خوشال له نظره د دستار سړي بايد دا شل هنرونه او شل خصلتونه ولري:

اول هنر د ځان د معرفت:

دويم هنر د علم چې كسب كمال باله شي.

درېيم هنر د خط چې لازم ملزوم د كسب كمال دى.

څلورم هنر د شعر چې پيړود علم دى.

پنځم هنر د تيراندازى دى.

شپږم هنر د اسپ تازى دى.

اووم هنر د بنكار دى.

اتم هنر د شجاعت دى.

نهم هنر د سخاوت دى.

يوولسم هنر د ازدواج د معاشرت دى.

دولسم هنر د اولاد د تربيت دى.

دیار لسم هنر د تادیب خدم و حشم دی.
خوار لسم هنر د اسباب معیشت دی.
پنځلسم هنر د زراعت د دهقانیت دی.
شپاړلسم هنر د تجارت دی.
اولسم هنر د تحقیق د نسب دی.
اتلسم هنر د ترد د شطرنج دی.
شلهم هنر د تصویر د نقاش دی.

او شل خصلتونه په دې ډول دي:

- اول - خصلت د مشورت
- دویم - خصلت د عزیمت
- درېیم - خصلت د خاموشۍ
- څلورم - خصلت د راستۍ
- پنځم - خصلت د شرم و حیا
- شپږم - خصلت د خلق نیکو و خلعت و خوشخویۍ
- اووم - خصلت د مروت
- اتم - خصلت د عفو او کرم
- نهم - خصلت د تمیز
- لسم - خصلت د عدل د انصاف
- یوولسم - خصلت د توکل
- دیارلسم - خصلت د خوف و د رجا

خوارلسم - خصلت د ملک د انتظام
پنځلسم - خصلت د همت
شپاړلسم - خصلت د حلم
اوولسم - خصلت د غیرت
اتلسم - خصلت د عزم و احتیاط
نولسم - خصلت د طاعت د ورع
شلسم - خصلت د استغفار^(۱)

خوشال بابا د یو سیاستوال لپاره پورتنی هنرونه او خصلتونه لازم بولي. د دې هنرونو او خصلتونو په واسطه له ځاني ژونده نیولې بیا تر ټولنیز او هېوادني ژوند پورې ټولې چارې سمبالېږي. د خوشال په نظر یو واکمن یا سیاستوال باید پر دیني او دنیایي علومو دواړو پوه وي، چې د ملک د انتظام چارې سمبال کړي، که چېرې یو سیاستوال یوازې په دیني علومو پوه وي، نو د ملک ژوندنیو چارو ته به یې پام راکم شي او د ټولني اقتصادي او د ژوند نور ډگرونه به وده ونه کړای شي او که چېرې یوازې دنیایي علوم یې زده وي، نو ټولنه به له دینه لرې شي او اخروي نړۍ ته به یې زیان ورسې، لنډه دا چې حاکم باید د ټولني د ښه نظام لپاره دا دواړه علوم یاد کړي. د خوشال په نظر هغه چې ظاهري او باطني سیاست یا دیني او دنیایي علوم یې زده کړي

(۱) د خوشال خټک دستارنامه، کابل چاپ، ۱۳۴۵ ال کال.

دي، هغه د اسلام د څلورو خليفه گانو په شان دي: ((هر چې ظاهري او باطني دواړه لري هغه په سيرت دي د خلفای اربعه رضوان الله عليهم اجمعين)).

خوشال بابا وايي، چې يو ملک د حاکم په سياست ودان دی، که چېرې سياست کمزوری وي او حاکم ناپوه وي، ملک خپله د کمزوری خواته ځي او گډوډي رامنځته کېږي:

چې خالي شي د حاکم له سياسته
هغه ملک په بلا ياد شي

خوشال خان د يو ملک د مشر لپاره دا تدابير لازم گڼي، چې د ملک اقتصاد ته پام وکړي، پر خپل پوځ لاس راکارې او خلک له اقتصادي پلوه ښه وساتي، که چېرې داسې ونه شي، نو ملک کې به گډوډي راشي، پوځ به يې متلاشي او تيت و پرک شي، نو ځکه خو وايي:

هر بادشاه چې خزانه ورڅخه نه وي

عاقبت ورڅخه تار په تار لښکر دی

خوشال بابا د يو ملت يووالی او پيوستون د دولت د بقا ضامن بولي او کله چې نفاق رامنځته کېږي هغه سره بيا غربت او بدمرغي په خپله راځي.

دولتوننه چي د خلکو په اتفاق دی
هغه به خوار شي چي په کي نفاق دی
دوه زړونه چي يوشی غره به هم پاره پاره کا
خار تريگانگی چي نعمتونه رانکاره کا

خوشال خان دغه راز د يو مشر او سردار لپاره ځينې شرايط هم
ټاکلي چي علم، دين او مېړنتوب هم په کي راځي ، خوشال بابا د
يو قومي مشر او خان لپاره يو لړ نورې ځانگړنې هم ټاکلي ، هغه
وايي چي خان بايد د سيم و زر پروا ونه لري او يوازې د شرم و
ننگ په فکر کي وي:

خاني کار د هر چا نه دی د هغه دی
چي صرفه يې نه په زړوي نه په سر
يکباره يې په نظر کي شرم ننگ وي
د دنيا په سود و زيان نه دی خبر

همدا صفت بيا د يو سردار او د هېواد د مشر لپاره هم غوره
بولي:

سردار هغه دی چي شرم ننگ لري
مدام د شرم توره تر څنگ لري
صرفه په زړنه کا صرفه په سر نه کا

چې دشمنان وي له هغو جنگ لري.

چې صرفه کاندې په سر
يا صرفه کاندې په زر
نه به خان نه به سلطان شي
نه به خپل کاندې کشور
چې په خان مړنی نه وي
مړتوب نه کالبنکر

ددې ترڅنگ خوشال بابا د سرداری لپاره د یو لړ نورو ځانگړنو
یادونه هم کوي:

سردار د عفوې د کرم څښتن
د جنگ تر کاره په اشتهي مین ښه دی
ډېر هنرونه د مرد داری دي
چې واره تېر شي تېر مېرهن ښه دی

سرداري لره بویه دا درې توکه
يو همت دویمه توره بل اخلاق

خوشال، د حاکم یا سلطان لپاره نور ډېر ډېر هنرونه هم
لازم او ضرور بولي، وايي:

د مارکه نه وي په تن کې زهر
سردار که نه لري خنجر د قهر
دا دواړه توکه زما په پوهه
نه ياد په کلي وي نه ياد په بنهر^(۱)

د سياست او مشرتوب په باب د بابا په کلام کې ډېرې نورې
زياتې څرگندونې هم شته، خو مور د لته يوازې پر همدې لنډيز
بسنه کوو.

^(۱) گل پاچا الفت، ننگيالی پښتون، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۱ مخ.

لیکگر (خطاط) خوشال

خوشال بابا د خپلو گڼو کمالونو ترڅنگ یو ډېر ښه لیکگر (خطاط) هم و. خط د هغه وخت په هنرونو کې یو مهم هنر گڼل کېده. خوشال نه یوازې یو ښه خطاط و، بلکې د خط هنر پر ارزښت او ماهیت هم ډېر ښه پوهېده. خوشال د یو سیاستوال او سیاستپوه لپاره هم د خط او خطاطۍ هنر زده کول، لازم گڼل، نو ځکه خويي د (دستار سړي) لپاره په شلو هنرونو او شلو خصلتونو کې د خطاطۍ هنر په درېیمه کتگوري کې راوړی او وایي: ((درېیم هنر د خط چې داخل د کسب کمال دی)).

خوشال بابا په دستارنامه کې د خط تعریف، ارزښت او د خطاطۍ فن په باب په زړه پورې او ژوره لیکنه کړې ده. د لیک ارزښت یې په دې شان څرگند کړی چې آن ډېرو ژبپوهان به هم ورته گوته په غاښ شي، هغه وایي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي. علم په مثال وحشي خط یې لکه کمند چې وحشي دی، پرې قید شي. دا هومره کتابونه به نه وو که خط نه وی، په حساب، په کتاب په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وی، د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې

هم ډېر دی، قدر قیمت یې تر حساب تېر دی، که یې دولت مند زده
کا زېب و زینت دی، که یې دروېش زده کا د دروېش دولت دی.
الحق خو چې څوک وايي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې
پت نه دی څرگند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن
ورکا، لار نه گوري، هر څوک یې چې په لاس واخلي، نور د هغه
شي، د هر چا یار دی:

درسته بنه یې ته دلداره یوه چار دې ده یکه باره
چې و تا و ته نږدې شي نوره یې د هغه یاره

کور دده ودان شه، چې دده دمخه شه وړانې ودانې په جهان
شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیا گردی، سیسن
یې زر کا. بې کامه وي هزار کامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج
کېردي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب چې دوزبان دی. د
جهان سرگرداني په ده، هر زمان یې سر په تېره تبغ واهه شي،
چار پخپل سرکا، مراد و نامرادانو ورکا، ځان گداز رفیق نواز
دی. جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده. درېغه چې د نا اهلو
په لاس کې نه وی، په لاس د اهلو وی، دده د سر بلا په بد ذاتو په
سقله و په سهلو وی.^(۱)

^(۱) خوشال خټک، دستار نامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ ال کال، ۱۸-۱۹ مخونه.

خوشال په دستارنامه کې د خط هنر د ارزښت د څرگندولو په ترڅ کې د هغه د زده کولو لارې چارې هم په گوته کوي او زده کوونکو ته یې د زده کړې لارې ښيي. وايي:

((زده کول د خط موقوف د کاتب په تعليم دی، پخپل طور چې ښه خط گوري، کښې طبيعي باله. دا هم کښل زده کا اما شنیده کی بود مانند دیده- چې کاتب خوش نويس ورته د خط قواعد ښيي اصلاح ورکوي هغه خط په قواعد زده شي او زر زده شي خوش نويسي هم هغه باله شي چې خط د استاد زده کا.

د قلم سازول برابر د کتې گوتې تر بند تراشه بويه، شکاف دې برابر وي چې يو اړخ بل يې نری پېر نه وي، د مشق قلم خو پېر وي هومره ښه وي په محرف قلم زر خوش نويس شي.

محرف و نوک دار قلم و ته وايي. د خط مراد په مړوند دی چې مړوند قوت وشي، نور گوتې په قلم و جوړېږي. د مړوند قوت بې غټه قلم نه شي چې قلم لک وي، ځينې حرف ورځنې و وځي قوت د مړوند کېږي. که مشق وور ډېر حرف وي دې کټه لکه کټه گوته هسي وي.

مشق په تخته بدفتين بويه. که په د نري قلم ډېر کښې خوش نويس به نه شي که په غټ قلم لږ کښې خوش نويس به شي، قلم چې روغ کا په نقطه دې وازمبي، که نقطه ترې ښه پرېوته او که نه بيا دې قط کا.

قلم تراش د قلم ډېره تېره بويه، هاله به ښه روغ شي ښه په قط شي نقطه به ترې ښه پرېوزي، دا کار واره په چاره تعلق لري.^(۱) همداسې د سياهي د جوړولو لپاره هم لارښوونې کوي. خوشال بابا نه يوازې د خط د هنر يو لارښود او خطاط و، بلکه د يو ځانگړي خط موسس هم و، چې زنجيري نومېده، دا يو ډول ځانگړی ليک دی چې خپله د دوی د کورنۍ ترمنځ کارېده او ښه يې داسې وه چې د تورو يو سر له بل سره نښلېده او همداسې زنجيري شکل يې نيوه، نو ځکه يې زنجيري باله. خوشال بابا د ((زنجيري)) په نامه يو اثر هم لري چې د حبيب الله رفيع په زيار خپور شوی دی.

د خوشال د فکر او ژوندانه د پورتنیو اړخونو ترڅنگ، چې موږ ورته اشاره وکړه، سياستوال خوشال، تېرپوه خوشال، ښکاري خوشال، اسلامپوه خوشال، ارواپوه خوشال، مارشال خوشال، ښوونپوه خوشال او داسې نور عنوانونه چې هر يو د بابا د ژوند او فکر يوه برخه رانغاړي هم د زياتې شننې او څېړنې وړ و، خو لکه څنگه چې د مخه مويادونه کړې، بابا يو څو اړخيز شخصيت اود علم يو داسې بحر دی، چې هر څومره پکې مزل وکړو، بيا يې هم پای ته نه شو رسېدلای، ځکه خو مو پورتنیو څو برخو ته په لنډيز سره په اجمالي ډول اشاره وکړه.

^(۱) خوشال خان خټک، دستارنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ل کال، ۲۰-۲۱ مخونه

خلورم خپرکی

پر خوشال بابا خانگري ليکل شوي

کتابونه

خوشال بابا د نړۍ داسې يو ستر عظيم او لوی شاعر، عالم، انديال، مبارز او خو اړخيز شخصيت و، چې که هر اړخ يې په خانگري او جلا ډول وڅېړل شي، نو په خپله يو بېل شخصيت، يو بل خوشال او له نورو نه يو بېل او متمايز خوشال مو تر سترگو کېږي. خوشال يو داسې قوم او ملت ته منسوب شخصيت دی، چې نه په کې د ليک لوست کچه ډېره لوړه ده، نه د خپرنیو رسنیو له مخې د نورو د سيالی جوگه دی، نه يې ژبه د نړيوالو ژبو په کتار کې ودرول شوې ده، آن تردې چې په خپل ټاټوبي کې هم د خپلې ژبې له نعمت څخه بې برخې دی.

د نالوستۍ په وجه د ملت د ډېرو وگړو ذهني اړيکي د هغې له وياړلې ماضي سره غوڅ شوي دي. پر دې تنگسيا سربېره پردی فرهنگي يرغل لابل لامل دی چې، ان د لوستي پارکي پر ذهن يې هم د پرديپالنې سيوری خپور کړی دی.

خو ددې ټولو لاملونو، تنگسپاوو او نیمگړتیاوو سره سره خپله د پښتنو افغانانو او پردیو له خوا پر خوشال بابا په لسگونو مستقل اثار او اټکل تر (۲۰۰۰) عنوانو پورې بېلابېلې لیکنې خپرې شوي دي. د لروبرو افغانانو هېڅ یوه داسې خپرونه او چاپخانه به نه وي چې په هغې کې دې د بابا یادون نه وي راغلی. اکثره هغو بهرنیو خپرونو چې پر افغانستان یا افغانانو یې لیکنې کړي، ضروريې د لوی خان یادونه هم کړې او د هغه له افکارو او اشعارو څخه اغېزمن شوي هم دي، یو شمېر بهرنیو ختیځپوهانو او نورو لیکوالو د بابا پر اندوژوند ډېرې په زړه پورې لیکنې کړي او مستقل اثار یې هم خپاره کړي دي، ځینو د خپلې ماسترۍ او ډاکترۍ تیزسونه هم د بابا پر ژوند او اثارو لیکلي دي. لنډه دا چې د بابا پر ژوند اثارو او شخصیت باندې د ټولو شویو لیکنو شمېر څو زرو عنوانو ته رسېږي، چې د هغو په باب تراوسه پورې د خوشال بابا څو کتابینسودونه جوړ شوي او نورو ته هم اړتیا ده، خو موږ دلته یوازې هغه اثار معرفي کوو چې د بابا د ژوند، شخصیت او اثارو په باب لیکل شوي او په مستقل ډول چاپ شوي دي، په دې اثارو کې یا د اثر ټوله برخه د بابا اندوژوند ته ځانگړې شوې یا یې یوه برخه د هغه پر اند وژند متمرکه ده او بله برخه یې خپله د بابا کلام دی. لکه په انگریزي ژبه د بابا ژباړل شوي شعرونه او بیا پر هغو تبصرې او شننې او

یا د هغه پېژندنه. مور د لته همدغه ډول مستقل او یا نیمه مستقل اثار معرفي کوو:

۱- خوشال خان خټک څه وایي؟

دا کتاب د استاد عبدالروف بېنواله خوا لومړی ځل په هندوستان کې چاپ شوی دی. پر ۱۹۵۰ م کال، په کابل کې د پښتو ټولني له خوا بیا چاپ شو. کتاب ۱۵۸ مخونه لري او د خوشال د فکر و فن پر بېلابېلو اړخونو په کې بحث شوی دی.

۲- خوشال خان خټک او څو نور فرهنگيالي خټک:

د سر محقق عبدالله بختاني خدمتگار له خوا ليکل شوی. د خوشال بابا پر معرفي سربېره يې يو شمېر نور خټک شاعران او ليکوال هم معرفي کړي دي. دا کتاب (۳۷۲) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۳- منتخبات خوشال خټک:

دا کتاب د سيد انور الحق له خوا ترتيب شوی او د خوشال بابا د کلام غورچاڼ په کې شوی دی، د دې کتاب اردو ترجمه هم شوې ده او په جلا ډول چاپ شوې ده. دا کتاب ۳۲۱ مخه لري او پر ۱۹۵۲ م کال د پېښور پښتو اکيډمي له خوا چاپ شوی دی. په کتاب کې د بابا له کلام نه علاوه د هغه د ژوند حالات هم بيان شوي دي.

۴- د توري او قلم خاوند:

دا کتاب محمد نواز خټک ترتيب کړی، په دې کتاب کې ټول هغه مضامين راټول شوي چې د خان عليان مکان (خوشال بابا) پر زیارت باندې د یوې لويې او درنې غونډې په ترڅ کې اورول شوي وو. دا کتاب اداره اشاعت سرحد پېښور پر ۱۹۶۱م کال چاپ کړی دی. کتاب ټول (۱۸۰) مخه لري.

۵- خوشال او پسرلی:

د خوشال بابا د پسرلنيو شعرونو يو غورچاڼ دی، چې پر ۱۹۵۸م کال په کابل کې د پښتون غږ مجلې له خوا په ۳۲ مخونو کې چاپ شوی او غ. نوري پرې يوه سريزه کښلې ده.

۶- ننگيالی پښتون:

پر ۱۹۶۶م کال په کابل کې د بابا په باب يو نړيوال سيمينار جوړ شوی و، ددې سيمينار مقالې د (ننگيالی پښتون) په نامه په ۳۳۰ مخونو کې د يوه ځانگړي کتاب په بڼه چاپ شوې دي.

۷- توريالی پښتون:

دا هم په کابل کې د بابا په باب پر ۱۹۷۱م کال د شوي سيمينار د ليکنو ټولگه ده، چې په کتابي بڼه په ۲۸۸ مخونو کې په کابل کې چاپ شوې ده.

۸- د خوشال خان خټک یو شعر:

په هرڅه کې ننداره د هغه مخ کړم
چې له ډېرې پیدایښه نه ناپدید شو

د بابا پر همدې یوه بیت باندې حمزه شینواري یو تحلیلي کتاب لیکلی او پر ۱۹۷۱م کال په لاهور کې د شاهین چاپخونې له خوا چاپ شوی دی، چې ۱۸۴ مخه لري.

۹- ارمغان خوشال:

میا سیدرسول رسا دا کتاب ترتیب کړی، د خوشال بابا د کلام انتخاب دی چې غزلې، قصیدې، رباعیات، قطعې، بازنامه، سواتنامه، فضلنامه او نور په کې شامل دي، دا کتاب پر ۱۹۲۴م کال په پېښور کې د یونیورسټي بک ایجنسي له خوا چاپ شوی دی. (۱۰۳۳) مخه لري او د مرحوم رسا ۱۴۴ مخه سریزه هم ورسره مله ده.

۱۰- ملي قهرمان:

استاد گل پاچا الفت ترتیب کړی او پر ۱۹۲۵م کال په کابل کې د پوهنې په چاپخونه کې چاپ شوی دی. (۱۱۴) مخه لري په کتاب کې لومړی د خوشال بابا په باب د بېلابېلو پوهانو نظریې راټولې شوي، ورپسې د خوشال بابا پر نظریاتو (عشق، چلند او

بنکار پوهنه) بحث شوی او هم د هغه د کلام بېلگې راوړل شوي دي.

۱۱- خوشال خان خټک او دده ادبي مکتب:

دا کتاب دوکتور عارف عثمانوف ترتیب کړی او پر ۱۹۸۲م کال په دولتي چاپخونه کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. (۲۱۴) مخونه لري، کتاب درې څپرکي لري په لومړي څپرکي کې یې د شپارلسمې او اولسمې پېړۍ د پښتو ادب تاریخ جاج اخیستل شوی، په دویم څپرکي کې د خټکو د اصل، نسب، قبیلې د خوشال ژوندود او د خوشال د فن په هکله خبرې شوي دي. په درېیم څپرکي کې د خوشال د ادبي ښوونځي او د کتاب د اڅونو یادونه راغلې ده.

۱۲- پښتو - خوشال نمبر:

دا د هغه سیمینار د لیکنو او نظمونو ټولگه ده، چې پر ۱۹۷۱م کال د پښتو اکاډمۍ پېښور له خوا شوی و، دا ټولگه ۸۸ مخه لري.

۱۳- خوشال شناسي:

دا هم د لیکنو یوه ټولگه ده، چې د تاج سعید او زیتون بانو له خوا پر ۱۹۸۰م کال په کتابي بڼه ترتیب شوې او په ۱۵۹ مخونو کې په شاهین برقي پریس کې چاپ شوې ده.

۱۴- خوشال کیست:

دا کتاب مېرمن معصومه عصمتي وردگ ليکلی او په هغه کې يې د بابا د ژوند او اثارو په باب معلومات وړاندې کړي، دا کتاب په کابل کې چاپ شوی دی.

۱۵- پښتو - خوشال نمبر:

دا د خوشال په باب د بېلابېلو ليکنو او نظمونو يوه لويه ټولگه ده چې د پښتو مجلې د ۱۹۸۰م کال په مارچ- می گڼه کې د خوشال بابا د درې سووم تلين په درناوي، د پښتو اکيډمۍ پېښور له خوا په ۴۰۷ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۶- خوشال ريويو:

دا د خوشال رسيرچ سيل درې مياشتنۍ گڼه ده، چې د خوشال د فکر و فن په باب ليکنې په کې چاپېږي، په لومړۍ گڼه کې يې څلور گڼې رانغاړل شوي او په ۲۷۱ مخونو کې چاپ شوې ده.

۱۷- خوشال ريويو:

د خوشال ريويو دويمه گڼه کې هم دوه گڼې راغلي دي. دا گڼه پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې او ۱۷۹ مخه لري.

۱۸- خوشال ريويو:

د خوشال ريويو درېيمه گڼه کې دوه گڼې رانغاړل شوي او پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوې دي، (۲۲۳) مخه لري.

۱۹- خوشال او جماليات:

د ډاکټر اقبال نسيم خټک اثر دی چې پر ۱۹۸۳م کال ليکل شوی دی، (۴۷۷) مخه لري. ډاکټر اقبال نسيم خټک ته په دې اثر د (پي ايچ ډي) ډگري ورکړل شوې ده. دا ليکنه دوه برخې لري، په لومړۍ برخه کې د جمالياتو بنيادي مباحث او د جمال (بنکلا) په باب د خوشال د تصور په اړه معلومات وړاندې شوي دي، په دويمه برخه کې د خوشال د فن او نظريې او د هغه په کلام کې د شعري محاسنو په باب خبرې شوي دي.

۲۰- خوشال خان خټک او د هغه د کورنۍ علمي او

ادبي خدمات:

شاه جهان دا اثر د ۱۹۸۳م کال په بهير کې بشپړ کړی، (۳۰۷) مخه لري، خو تراوسه چاپ شوی نه دی.

۲۱- خوشال خان خټک بابای پشتمو شاعري:

شاه جهان دا اثر ترتيب کړی او د خوشال ريسرچ سيل له خوا پر ۱۹۸۵م کال چاپ شوی دی. (۱۲۳) مخه لري، په دې کتاب کې د خوشال د ژوند او فن په باب معلومات راغلي دي.

۲۲- بناغلی پښتون:

دا د هغو ليکنو او منظومو پېرزوينو ټولگه ده، چې د نونښار ادبي جرگې د ۱۹۳۸م کال د جون پر مياشت د خوشال بابا د ياد

ورځې په مناسبت اورول شوې وې او بيا د نواز خټک په هڅه او ترتيب د ۱۹۳۸م کال د اگست پر مياشت چاپ شوې ده، دا کتاب ۸۰ مخه لري.

۲۳- اباسين خوشال نمبر:

د اباسين مجلې د ۱۹۸۷م کال اپريل- می گڼه د خوشال بابا په باب ليکل شويو مقالو او ليکنو ته ځانگړې شوې، د ۲۱ تنو ليکوالو ليکنې او منظومې بېلگې په کې راغلي او په ۸۸ مخونو کې چاپ شوې ده.

۲۴- خوشال خان خټک د مطبوعاتو په هنداره کې:

په دوو ټوکو کې پر ۱۳۵۸ل کال د کابل پوهنتون له خوا خپور شوی، په دې اثر کې هغه کتابونه او ليکنې معرفي شوي چې د بابا په اړه ليکل شوي دي. د خوشال بابا د کتابسودنو په لړ کې دا ډېر مهم کتاب دی، په لومړي ټوک کې يې چې ۲۱۲ مخه لري د خوشال په باب (۲۸۲) عنوانه مقالې او په دويم کې چې ۲۰۴ مخه لري، ۱۲۳ عنوانه مقالې او ځينې ځانگړي کتابونه معرفي شوي دي.

۲۵- گام پر گام له خوشال سره:

د استاد محمد اصف صميم يو څېړنيز او تحليلي اثر دی چې د خوشال بابا پر ژوند ژوره څېړنه کوي، دا کتاب پر ۱۳۷۸ل کال د افغانستان د کلتوري ودې ټولني-جرمني له خوا په پېښور کې

په ۱۲۰ مخونو کې د یو زر ټوکو په شمېر چاپ شوی دی. په دې کتاب کې خوشال او کتابونه، خوشال او شاعران، خوشال د ژبې ټوپک، خوشال او قرآن، گام پر گام له خوشال سره او یو شمېر نور مسایل خپرل شوي دي.

۲۲- خوشال خان د مغلو په دربار او د ادب په ډگر کې:

دا د شیریندل گردیوال مونیوگراف دی، چې په دې کې د خوشال لنډه پېژندنه له مغلو سره اړیکې او ادبي کارنامې خپرل شوي دي. دا اثر پر ۱۳۵۲ ل کال لیکل شوی، خو تر اوسه لا چاپ شوی نه دی.

۲۷- خوشال خان خټک:

دا کتاب دو ست محمد کامل مومند د خان پر ژوند او کلام، پر (۱۹۵۱) م کال په اردو ژبه لیکلی دی. (۴۱۲) مخونه لري او (اداره اشاعت سرحد) پېښور، چاپ کړی دی.

۲۸- خوشال خان اور اقبال:

دا کتاب عبدالصمد خان په اردو ژبه لیکلی، د بابا پښتو اشعار هم ورسره مله دي. پر ۱۹۴۰ م کال د پېښور منظور عام پریس کتابتون چاپ کړی دی، (۳۷۲) مخونه لري. لیکوال په کې ددې دواړو شاعرانو پرتلنه کړې ده.

۲۹- تعلیمات خوشال:

په دې نامه، میر عبدالصمد خان یو کتاب په اردو ژبه کې لیکلی دی، دا کتاب د عکاس پرنټرز پېښور له خوا پر ۱۹۷۸م کال چاپ شوی دی، (۹۴) مخونه لري او د خوشال خان د کلام پر ځینو اړخونو په کې خپرنه شوې ده.

۳۰- خوشال خټک کا مختصر تعارف:

دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک په اردو ژبه لیکلی دی. د ۱۹۸۰م کال د مارچ پر میاشت د اباسین ارب کونسل پېښور له خوا چاپ شوی دی، دې کتاب کې د خوشال پر فکر و فن خبرې شوي دي.

۳۱- پشتونو کا عظیم شاعر خوشال خان خټک:

دغه کتاب پروفیسور نعیم تقوي په اردو ژبه لیکلی دی. (۱۹۲) مخه لري او پر ۱۹۸۱م کال په تجارتي پریس ناظم اباد کراچۍ کې چاپ شوی دی. په دې کتاب کې د خوشال د ژوند و فن په باب خبرې شوي دي.

۳۲- پشتون کون؟

بناغلي پروفیسور پرېشان خټک لیکلی او پر ۱۹۸۴م کال د خوشال ریسرچ سیل له خوا چاپ شوی دی. ټول ۲۲۰ مخه لري او په اردو ژبه یې لیکلی دی، په دې اثر کې د پښتنو د اصل و نسل په باب د بېلابېلو نظریو جاج اخیستل شوی او بیا د خوشال د ژوند په باب تفصیلي خبرې شوي دي.

۳۳- خوشالنامه:

دا دهغه سيمينار د ليکنو او نظمونو جونگ دی، چې پر ۱۹۸۰م کال د خوشال بابا درې سووم تلين په درناوي په اباسين ارت کونسل کې جوړ شوی و، د امقالي په اردو ژبه دي، دا کتاب پروفیسور پرېشان خټک او خاطر غزنوي ترتيب کړی او ۲۸۰ مخه لري.

۳۴- د خوشال د کلام انگرېزي ژباړه:

ميجر راورتي د خوشال بابا سل غزلونه او نظموه په انگرېزي ژبه ژباړلي او خپاره کړي دي او تبصره يې پرې کړې ده.

۳۵- د خوشال خټک شعرونه:

اولف کيرو او يولن هاول د پويمزاف د خوشال خټک په نوم په انگرېزي ژبه د خان د شپږويشتو غزلونو ژباړه کړې ده او خپل نظر يې پرې ليکلی دی، دا کتاب ۹۸ مخه لري او پښتو اکيډمي پېښور پوهنتون له خوا پر ۱۹۶۳م کال چاپ شوی دی.

۳۶- دوست محمد کامل، اولف کيرو او يولن هاول

د پويمزاف په شريک کوشش په انگرېزي ژبه يو اثر ليکلی، دې اثر کې د پويمزاف د خوشال خان خټک په باب خپله اختلافي څېړنه وړاندې کړې ده، دا کتاب پر ۱۹۶۸م کال چاپ شوی، ۱۵۷

مخه لري، د کتاب په سرريزه کې د خوشال بابا پر ژوند و فن خبرې شوي دي.

۳۷- په ډنمارکي ژبه د خوشال بابا شعرونه:

د ډنمارک پادري جنيزانو الډسن د بابا اته ويشت غزلونه او نظمونه په ډنمارکي ژبه ژباړلي او ديو کتاب په بڼه يې خپاره کړي دي.

۳۸- په انگرېزي ژبه د خوشالخان خټک د کلام انتخاب دی چې غزلونه، قصيدې او نور په کې شامل دي، د سي-ای بدلې له خوا په انگرېزي ژبه ژباړل شوي او د استفين او زامنو په اهتمام يې پر ۱۸۹۰م کال په ۷۴ مخونو کې چاپ شوي دي.

۳۹- لایف اینډ ورکس اف خوشالخان خټک (د خوشالخان ژوند او مبارزه):

دا يوه څېړنيزه ليکنه ده، چې د لاهور مېرمن خديجه فيروزالدين د خوشال پر ژوند و فن، د ۱۹۴۰م کال په شاوخوا کې ليکلې ده او بيا يې وروسته پرې له پنجاب پوهنتون څخه د دوکتورا درجه ترلاسه کړې ده.

دا ليکنه په انگرېزي ژبه شوې وه، (۴۴۲) مخه لري، لومړنۍ برخه د خوشال له قوم او قبيلې، ژوند او جگړو او مړينې سره اړه لري او دويمه برخه يې د خوشال له اثارو او فن سره، دا ليکنه

چاپ شوي نه ده، خود خپل لومړيتوب او څرنگوالي له مخې
ډېره ارزښتناکه ده. داسې ويل کېږي چې علامه اقبال مېرمن
خديجې ته ددې ليکنې سپارښتنه کړې وه.

پایله

څرنگه چې خوشال بابا یو عظیم او هر اړخیز شخصیت دی او دده ژوند او اند د هر اړخ څېړنه ډېر کار و زیار ته اړتیا لري، په لنډو څېړنو کې د هغه د ټول ژوند او فکر څېړل خورا گران کار دی. ما چې کله د بابا د اندو ژوند پر څېړنې پیل وکړ، نو دا راته لا زیاته څرگنده شوه، چې بابا د پوهې او هنر یو بحر دی، لیکوال یوازې دومره کولای شي چې ددې بحر پر یوې خوا یا یوې څپې خبرې وکړي او دزیاتو موضوعگانو له څېړنې او شننې تېر شي، هغه څه چې په دې اثر کې ما انتخاب کړي وو، هغه مې هم په لنډ او اجمالي ډول وڅېړل، ځکه ددې هرې موضوع پوره څېړل د یو ځانگړي اثر د لیکلو غوښتنه کوي. زما په دې لیکنه او هڅه کې به ډېرې نیمگړتیاوې وي او دبابا حق به مې نه وي ادا کړی. خو زما دا لیکنه لږ تر لږه دبابا له اند و ژوند سره د یوې ژورې مینې نښه او د خوشالپوهنې په برخه کې د نورو څېړنو او پلټنو لپاره یوه هڅه او هیله ده.

خدای (ج) دې وکړي هغه څوک چې دا اثر لولي، د خوشال بابا په باب د معلوماتو په برخه کې ورته گټور تمام شي.

په درناوي

پوهنیار محمد اسمعیل یون

۱۳۸۰ل کال، کابل

اخځليک

- ۱- الفت، گل پاچا، ننګيالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.
- ۲- انوارالحق، پښتو مجله، مارچ-می گڼه پېښور ۱۹۸۰ م کال.
- ۳- تسنيم گلاب، پښتو مجله پېښور، ۱۹۸۰ م کال د مارچ-می گڼه.
- ۴- خټک، خوشال خان، کلیات، لومړی ټوک د علومو اکاډمي ۱۳۵۸ ل کال.
- ۵- خټک خوشال خان، دستارنامه، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.
- ۶- خټک، اقبال نسيم، اباسين مجله پېښور ۱۹۷۸ م کال اپریل-می گڼه.
- ۷- روهي محمد صديق، د خوشال کلیات، لومړی ټوک د افغانستان د علومو اکاډمي ۱۳۵۸ ل کال.
- ۸- رښتین، صديق الله، د خوشال خټک طبنامه، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ ل کال.
- ۹= رفيع حبيب الله، نسبنامه د خوشال خان خټک او افضل خان، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۰- رفيع، حبيب الله، د خوشال خان خټک خټکنامه، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۱- رفيع، حبيب الله، د خوشال خان خټک وصیتنامه، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۲- رفيع، حبيب الله، د خوشال خان خټک هندکوهنامه، لاهور ۱۳۸۰ ل کال.
- ۱۳- رسا، سيد رسول، ارمغان خوشال پېښور، ۱۹۲۴ م کال.
- ۱۴- شينواری، حمزه، ننګيالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.
- ۱۵- صميم، محمد اصف، گام پر گام له خوشال سره، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه -جرمني، پېښور ۱۳۷۸ ل کال.
- ۱۶- عثمانوف، عارف، ننګيالی پښتون، پښتو ټولنه ۱۳۴۵ ل کال.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل
یون د حاجي
محمد خان زوی پر
۱۳۴۶ ال کال، د
لغمان ولایت د
الینگار ولسوالۍ
دنیا زیو په یوې
روښنفکرې
کورنۍ کې
زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په
خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ ال کال له نوموړې لېسې
څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳۶۷ ال کال د کابل پوهنتون د ژبو او
ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې محصل شو. پر ۱۳۷۰ ال کال له
نوموړې څانګې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته
د پښتو څانګې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ ال کال په نوموړې څانګه

کې د ماسټرۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر نښه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلي)) او ((شمشاد)) مجلو د چلوونکي دنده هم په نښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، د دې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیا د جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توګه انتخاب شو. استاد یون په دې جرګه کې تر خپل وروستي وسته خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د نښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا د دې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرګه

کې د نوموړې جرگې د دارالانشاد غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړي. ټاکل شوي وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لورې دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادی ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته یې د ځینو ملگرو په زیات ټینګار او غوښتنه، د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د ریاست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لا تر اوسه دا دنده پرمخ وړي. استاد یون پر ۱۳۸۵ ل کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد یون د خپلواک لیکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنګي او ټولنیز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د واقعیتونو او حقایقو د څرگند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خونبوي، څو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي. د هغه ملي او

گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه د دې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېريو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې

يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان د کلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعرې، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

کتاب نوم	خرنگوالی	چاپکال
• متکور	لومړۍ شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• په اورونو کې سندرې	دويمه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷

ب- راټولونې:

• هيلې	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• نيمگړي ارمانونه	د حيران شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د لوونو فصل	گډه شعري ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• د نازو انا ياد	د سيمينار د ليکنو ټولگه	دويم ۱۳۸۷
• داستاد الفت نثري کليات	داستاد الفت نثرونه	درېيم ۱۳۸۷
• سيندونه هم مري	د اسحق ننگيال شعري منتخبات	دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر د دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه
- د نینسي دوپرې اثر د دویم ۱۳۸۷
- په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه
- د پوهنوال روستار تره کې اثر د دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک د دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتاګون ترخڼو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

ه- خپرني او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه د دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری د دویم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود د دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوبښتي زیانونه د دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل د دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې د دویم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي د دویم ۱۳۸۷
- انډیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سريزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷

- فرهنگي فقر
- لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې
- لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ايډيال
- لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په وړېمو کې
- لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سياسي کړلېچ کې
- لومړی ۱۳۸۷
- پښتو ليکنی سمون
- لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنی
- لومړی ۱۳۸۷
- که نړيوال ماته و خوري؟

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي
کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسېلې هيله لرم.

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل-افغانستان

də kitābuno pə wagmo ke

(In the breeze of the books)

By:

M. Ismael yoon

دخپرونولې: (۲۷)

ISBN 978-9936-500-26-6

9 789936 500266 >

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**